

Хмельницький національний університет
Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА ДИПЛОМНА РОБОТА

Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти

Рівень вищої освіти

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ БАТЬКАМИ ДІТЕЙ
ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Назва теми

Галузь знань - 05 Соціальні та поведінкові науки

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність - 053 Психологія

Шифр і назва спеціальності

Шифр 20074

номер ІНП

Виконала здобувачка V курсу, групи ППЗ-19

Підпис

Катерина СЛОБОДЯН

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник: д. психологічних наук, професор

Науковий ступінь, вчене звання

Підпис

Євген ПОТАПЧУК

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

До захисту допускаю:

Зав. кафедри психології та педагогіки

доктор психологічних наук, професор

Підпис

Таїсія КОМАР

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

10 червня 2024 р.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки
Освітній рівень Перший (бакалаврський)
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Освітньо-професійна програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології та педагогіки

 Таїсія КОМАР

підпис

протокол № 5 від 14 грудня 2023 р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ ДИПЛОМНУ РОБОТУ Катерини СЛОБОДЯН

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ здобувача

1. Тема кваліфікаційної дипломної роботи: «Психологічні особливості виховання батьками дітей дошкільного віку»

Керівник кваліфікаційної дипломної роботи: Євген ПОТАПЧУК, доктор психологічних наук, професор

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ, науковий ступінь, вчене звання

Затверджено наказом ректора університету від 15 лютого 2024 р. № 8

2. Строк подання здобувачем роботи на кафедру 10 червня 2024 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з переддипломної практики, комплекс методів та методик дослідження: методика «Батьківське ставлення» (А. Варга, В. Століна), методика PARI (вивчення батьківських установок), методика «Кінетичний малюнок сім'ї» (КМС), методика «Кінетичний малюнок сім'ї» (КМС)

4. Зміст кваліфікаційної дипломної роботи (перелік питань, які потрібно розробити): вступ, розділ 1, Теоретичні аспекти виховання батьками дітей дошкільного віку; сім'я як чинник розвитку особистості дитини дошкільного віку; вплив сімейних ролей на виховання дітей дошкільного віку; співпраця батьків і вихователів дитячих садочків у вихованні дітей дошкільного віку; висновки до розділу; розділ 2 Емпіричне дослідження психологічних особливостей виховання батьками дітей дошкільного віку; методи та результати дослідження психологічних особливостей виховання батьками дітей дошкільного віку; організація дослідження; результати дослідження психологічних особливостей виховання батьками дітей дошкільного віку; практичні рекомендації батькам щодо встановлення довірливих взаємин у сім'ї; висновки до розділу; висновки, перелік джерел посилання; додатки.

5. Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень) 4
рисунок.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної дипломної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

Дата видачі завдання 14 грудня 2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної дипломної роботи	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 01.10. 2023 р.	виконано
2	Визначення теоретико- методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 01.12. 2023 р.	виконано
3	Оформлення вступу кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.02. 2024 р.	виконано
4	I розділ кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.03. 2024 р.	виконано
5	II розділ кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.04. 2024 р.	виконано
6	Загальні висновки.	До 01.05. 2024 р.	виконано
7	Оформлення кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.06. 2024 р.	виконано
8	Попередній захист кваліфікаційної дипломної роботи.	<u>24</u> травня 2024 р.	виконано
9	Захист кваліфікаційної дипломної роботи (відповідно графіку)	<u>21</u> червня 2024 р.	виконано

Здобувач

Катерина СЛОБОДЯН

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник роботи

Євген ПОТАПЧУК

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

АНОТАЦІЯ

Тема: кваліфікаційної дипломної роботи: «Психологічні особливості виховання батьками дітей дошкільного віку»

Здобувач: Катерина СЛОБОДЯН

Керівник: Євген ПОТАПЧУК

Кваліфікаційна дипломна робота включає 60 сторінок, 4 рисунки, перелік джерел посилання складає 39 найменувань, 4 додаток.

Ключові слова: Сім'я, виховання, сімейне виховання, шкільний вік, дитячо-батьківські взаємини, інтроєкція

Об'єкт дослідження – сімейні стосунки та виховний процес у сім'ях з дітьми дошкільного віку.

Предмет дослідження – психологічні особливості проявів виховання батьками дітей дошкільного віку.

За результатами дослідження здійснено Здійснено теоретичний аналіз аспектів виховання батьками дітей дошкільного віку, розглянуто сім'ю як чинник розвитку особистості дитини дошкільного віку, з'ясувано вплив сімейних ролей на виховання дітей дошкільного віку та охарактеризовано співпрацю батьків і вихователів дитячих садочків у вихованні дітей дошкільного віку; розроблено практичні рекомендації батькам щодо встановлення довірливих взаємин у сім'ї.

Одержані результати дослідження та розроблені практичні рекомендації батькам щодо встановлення довірливих взаємин у сім'ї можуть використовуватися в роботі психолога, вихователя, соціального працівника, водночас сприяти покращенню взаємин між батьками та дітьми, забезпечити кращі умови для розвитку та навчання дітей, а також допомогти у запобіганні можливих проблем у їхньому розвитку.

Дипломниця

Катерина СЛОБОДЯН

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту 10 червня 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ БАТЬКАМИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	9
1.1 Сім'я як чинник розвитку особистості дитини дошкільного віку	9
1.2 Вплив сімейних ролей на виховання дітей дошкільного віку.....	16
1.3 Співпраця батьків і вихователів дитячих садочків у вихованні дітей дошкільного віку.....	25
Висновки до розділу.....	29
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИХОВАННЯ БАТЬКАМИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	30
2.1 Методи та результати дослідження психологічних особливостей виховання батьками дітей дошкільного віку.....	30
2.1.1 Організація дослідження.....	32
2.2.2. Результати дослідження психологічних особливостей виховання батьками дітей дошкільного віку.....	35
2.2 Практичні рекомендації батькам щодо встановлення довірливих взаємин у сім'ї.....	45
Висновки до розділу.....	51
ВИСНОВКИ.....	52
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	55
ДОДАТКИ.....	59

ВСТУП

Сучасні зміни в соціумі, зокрема збільшення кількості сімей, де обоє батьків працюють, а також поширення інформаційних технологій, створюють нові виклики для батьківського виховання. Дослідження психологічних особливостей виховання допомагає знайти ефективні підходи до вирішення цих проблем і адаптувати традиційні методи виховання до нових умов. Дошкільний вік є критичним періодом у розвитку дитини. Саме в цей час закладаються основи особистості, формується емоційний інтелект, розвиваються соціальні навички та здатність до самостійного мислення. Батьки відіграють ключову роль у цьому процесі, і розуміння психологічних аспектів їхнього впливу допомагає забезпечити здоровий і гармонійний розвиток дитини.

Сучасні дослідження у галузі дитячої психології та педагогіки показують, що стиль виховання та емоційна підтримка з боку батьків мають довготривалий вплив на психічне здоров'я та благополуччя дитини. Вивчення цих аспектів дозволяє розробити рекомендації для батьків, які сприятимуть зниженню рівня стресу у дітей, розвитку адекватної самооцінки, їхньої впевненості у собі та покращенню взаємовідносин у сім'ї.

Крім того, дослідження цієї теми є важливим для майбутніх фахівців у галузі психології, педагогіки та соціальної роботи. Отримані знання дозволять їм надавати кваліфіковану допомогу сім'ям, які стикаються з труднощами у вихованні дітей, та розробляти програми підтримки для батьків.

Отже, вивчення психологічних особливостей виховання батьками дітей дошкільного віку є актуальним як з наукової, так і з практичної точки зору. Це дослідження сприяє розумінню ключових аспектів розвитку дитини, допомагає адаптувати методи виховання до сучасних умов та надає цінні рекомендації для покращення взаємин у сім'ї.

Об'єкт дослідження – сімейні стосунки та виховний процес у сім'ях з дітьми дошкільного віку.

Предмет дослідження – психологічні особливості проявів виховання батьками дітей дошкільного віку.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження психологічних особливостей проявів виховання батьками дітей дошкільного віку, міжособистісних стосунків у сім'ї та розробка практичних рекомендацій батькам щодо встановлення довірливих взаємин у сім'ї.

У зв'язку з метою, об'єктом і предметом дослідження нами були поставлені наступні завдання:

1. Здійснити теоретичний аналіз аспектів виховання батьками дітей дошкільного віку, розглянути сім'ю як чинник розвитку особистості дитини дошкільного віку.

2. З'ясувати вплив сімейних ролей на виховання дітей дошкільного віку та охарактеризувати співпрацю батьків і вихователів дитячих садочків у вихованні дітей дошкільного віку.

3. Емпірично дослідити характер ставлення батьків до своїх дітей, міжособистісні стосунки у сім'ї, рівень самооцінки дітей.

3. Розробити практичні рекомендації батькам щодо встановлення довірливих взаємин у сім'ї.

Гіпотеза дослідження: дослідження особливостей характеру ставлення батьків до своїх дітей, міжособистісних стосунків у сім'ї, сприятиме розробці практичних рекомендацій батькам щодо встановлення довірливих взаємин у сім'ї.

Відповідно до мети і завдань нашого дослідження, були обрані такі методи дослідження:

– теоретичні: теоретичний аналіз, порівняння та узагальнення наукових джерел з проблеми дослідження;

- емпіричні: методика «Батьківське ставлення» (А. Варга, В. Століна), методика PARI (вивчення батьківських установок), методика «Кінетичний малюнок сім'ї» (КМС), методика «Кінетичний малюнок сім'ї» (КМС);
- статистичні: кількісний та якісний аналіз емпіричних даних та їх узагальнення.

Практичне значення роботи: результати дослідження та розроблені практичні рекомендації батькам щодо встановлення довірливих взаємин у сім'ї можуть використовуватися в роботі психолога, вихователя, соціального працівника, водночас сприяти покращенню взаємин між батьками та дітьми, забезпечити кращі умови для розвитку та навчання дітей, а також допомогти у запобіганні можливих проблем у їхньому розвитку.

Експериментальна база дослідження: заклад дошкільної освіти №10 «Веселка», м. Хмельницький.

Апробація результатів дослідження: Основні теоретичні та практичні положення дослідження були апробовані на наукових семінарах кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету.

Структура роботи: кваліфікаційна дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел посилання (39 найменувань). Загальний обсяг кваліфікаційної дипломної роботи складає 66 сторінок тексту, а основна частина – 60 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ БАТЬКАМИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1 Сім'я як чинник розвитку особистості дитини дошкільного віку

Взаємини між дітьми та батьками є унікальними та безперервними міжособистісними стосунками, які характеризуються сильною емоційною значущістю для обох сторін. Ці взаємини включають такі риси, як емоційна прив'язаність, вікова змінність, баланс позицій, потреба в піклуванні та відповідальності, що впливають на психічний розвиток дитини та її соціалізацію.

Одним із ключових факторів розвитку ідентичності дитини є дитячо-батьківські взаємини, в процесі яких формуються основні особистісні новоутворення дитини. Дослідження в цій сфері, такі як роботи Д. Боулбі, Е. Schaefer, Benjamin L та інших, вказують на важливість вивчення характеристик, як-от любов і прийняття, форми контролю, послідовність або непослідовність, авторитетність тощо. Стилi та моделі взаємодії детально розглядалися в працях Л. Беньямін, А.В. Петровського, В.М. Дружиніна та інших науковців.

Аналізуючи психолого-педагогічні дослідження, можна дійти висновку, що дитячо-батьківські взаємини впливають на такі феномени, як ставлення батьків до дітей, стиль і тип виховання, характер взаємодії батьків з дитиною. Ці аспекти суттєво впливають на розвиток дитини, формування її особистості, зокрема рис характеру, усвідомлення власного "Я", ставлення до себе та свого "Я", а також відчуття безпеки, яке поєднується з власною цінністю та компетентністю.

Однак, варто зазначити, що вплив особливостей дитячо-батьківських взаємин на процес розвитку ідентичності дитини досі недостатньо вивчений психологами. У сучасних дослідженнях дитячо-батьківські відносини

аналізуються в контексті типів проблемних сімей, характеристик сімейних патологізуючих ролей, а також взаємозалежності батьківського ставлення та розвитку дитини.

Значна кількість науковців, таких як Д. Боулбі, Д. Вінкот, М. Мід, К. Роджерс, В. Сатир, Е. Фромм та інші, описують базові характеристики взаємовідносин батьків і дітей. Важливими також є праці, що розглядають сприйняття батьків дитиною [7,13,28].

Отже, вивчення психологічних особливостей виховання батьками дітей дошкільного віку є актуальним і необхідним. Це дослідження сприятиме глибшому розумінню ключових аспектів розвитку дитини, допоможе розробити ефективні методи виховання та підтримки, а також покращить якість взаємин у сім'ях, забезпечуючи гармонійний розвиток дітей у сучасному світі.

Соціально-педагогічні та психологічні вивчення та спостереження визнають, що сім'я посідає вагомe місце серед факторів та соціальних груп, які впливають на становлення особистості. Сім'я забезпечує дитині емоційний захист та відчуття важливості та суттєвості свого існування. В сім'ї дитина отримує перші уявлення про інших людей та про себе, розвиває навички спільної діяльності та спілкування з іншими.

Аналізуючи психолого-педагогічну літературу, слід зазначити, що сім'ї припадає вирішальне значення у становленні моральних засад особистості, характеру, розвитку емоційного світу дитини, вихованні поваги до батьків, старших, близьких людей, інших членів суспільства. В сім'ї є більші можливості для виховання, ніж в дошкільному закладі, оскільки в сім'ї об'єднані люди різного віку, статі, роду занять. В різних життєвих ситуаціях на дитину впливають дорослі члени родини. Про одну дитину може піклуватися декілька дорослих. Вплив сім'ї на виховання дитини дошкільного віку вирізняється найбільшою тривалістю і стабільністю в порівнянні з впливами інших соціальних інституцій. Такі властивості передбачають позитивний та незамінний внесок сім'ї на дітей дошкільного віку.

В своїх роботах дослідники зазначають, що сім'я являє собою малу соціальну групу, започатковану на подружньому союзі та родинних взаємовідносинах, тобто на відносинах між дружиною і чоловіком, батьками та дітьми, сестрами і братами та іншими родичами що разом проживають і ведуть спільне господарство за рахунок єдиного сімейного бюджету.

В літературних джерелах зазначається, що сім'я являється складною системою, що постійно розвивається і переживає стан динамічної напруги. Стосунки в сім'ї змінюються в залежності від зростання досвіду спільного проживання, появи нових членів у цій сім'ї, додаткових ресурсів і можливостей. Члени сім'ї постійно долають виникаючі проблеми і виробляють стратегії спільної поведінки її членів. Відносини в сім'ї, які спостерігає дитина, є першою цеглинкою в майбутній будівлі особистості. Сім'я є школою почуттів дитини. Дитина набуває морально-емоційного досвіду спостерігаючи за взаєминами між дорослими. В спокійних умовах і дитина поводить себе спокійно [22,31].

Науковець Д. Леві, базуючись на клінічному аналізі, показав, що материнська надмірна опіка призводить до низької толерантності до фрустрації у дітей, а також до аномалій у відчуттях і емоціях. Це відкриття підкреслює важливість вивчення впливу батьківського стилю виховання на психологічний розвиток дитини [15].

В педагогічних дослідженнях А.С. Макаренка систематизував уявлення про батьківські позиції, визначивши їх як "батьківський авторитет". Він виділив кілька типів помилкового авторитету (авторитет придушення, відстані, педантизму, резонерства, підкупу) та істинного батьківського авторитету (авторитет любові, доброти, пошани). Це класифікація допомагає краще зрозуміти, як різні стилі виховання впливають на розвиток дитини.

Дослідниця Л. Беньямін розробила модель взаємовідносин в діаді "батьки – дитина", яка дозволяє охарактеризувати та проаналізувати поведінку батьків і дитини. Вона також досліджувала співвідношення самосвідомості дитини (як форми саморегуляції) і ставлення батьків до дитини, розглядаючи

це як інтроекцію (перенесення усередину) батьківського ставлення і способів управління поведінкою дитини. Зокрема, постійна критика з боку батьків може перетворюватися в самосвідомості дитини на тенденцію до самозвинувачення та жорсткого самокерівництва [3,].

У сучасній психологічній науці дитячо-батьківські взаєностосунки часто досліджуються в контексті таких категорій, як позиція батьків по відношенню до дітей (А. Макаренко, А. Співаковська), батьківське ставлення (А. Варга), особливості характеру взаємодії та стилі сімейного виховання (Е. Ейдемільер та ін.). Всі ці феномени досить повно описують специфіку і особливості стосунків між дітьми та батьками [7,13,28].

Однак, варто зазначити, що велика кількість різноманітних термінів для визначення близьких феноменів дитячо-батьківських взаєностосунків сприяє утворенню термінологічної багатозначності у психологічних дослідженнях. Це підкреслює необхідність уніфікації термінології та систематизації знань у цій сфері для підвищення точності і зрозумілості наукових висновків.

Сучасна психологічна наука розглядає виховання як двосторонній процес. З одного боку, дитина засвоює готовий соціальний досвід, а з іншого - активно взаємодіє з соціальним середовищем, перетворюючи його і вибірково засвоюючи досвід, що відповідає її внутрішнім інтересам. Таким чином, дитина стає суб'єктом виховання в процесі свого розвитку. Розглянемо детальніше основні феномени, які характеризують сферу дитячо-батьківських взаємовідносин, зокрема стилі батьківського виховання та батьківське ставлення, щоб зрозуміти, які передумови вони створюють для формування "Я дитини" та розвитку її ідентичності. Вибір стилю сімейного виховання залежить від багатьох чинників, серед яких основними є характер емоційних відносин батьків до дітей, рівень психологічної готовності до спілкування, а також спрямованість виховного впливу.

Усі ці елементи утворюють цілісну систему виховання, яка включає усвідомлення мети виховного процесу, завдань виховання, а також цілеспрямоване використання прийомів та методів, із розумінням того, що

дозволяється, а що забороняється у відносинах з дитиною. Підсумовуючи, можна зазначити, що стиль виховання батьків складається з набору методів та способів реалізації виховних впливів, які базуються на комбінації індивідуальних особистісних факторів.

Орієнтація дитини на сукупність духовних і моральних цінностей, які виховує її сім'я, дуже точно передає вираз “діти – дзеркало сім'ї”. Уявлення про добро і зло, пріоритети і моральні цінності в кожній родині різні: в одній на перше місце поставлені доброзичливість, милосердя, гуманність, в інших родинях навпаки, панує культ жорстокості. Батьки стимулюють і заохочують такі дії і способи поведінки своїх дітей, які відповідають їхнім уявленням про те, що погано, а що добре.

Наслідуючи рідних і близьких людей в сім'ї, дитина переймає форми поведінки та способи спілкування і взаємодії з навколишніми людьми. У сім'ї зростають і виховуються як дорослі, так і діти. У виховній функції можна виділити три основні аспекти.

Перший аспект – утворення особистості дитини, розвиток її обдаровань та вподобань, передача від дорослих до дітей набутого суспільного досвіду, вироблення в них морально-етичних знань та способів поведінки, задоволення розумового, фізичного та естетичного розвитку дітей.

Другий аспект – систематизований виховний вплив сімейного колективу на кожного його члена на протязі усього життя.

Третій аспект – регулярний вплив дітей на батьків.

Сімейне виховання засноване на емоційному характері відносин та проявляється в глибокій кровній любові батьків до дітей і дітей до батьків. Байдушність батьків, які не задовольняють бажання дитини до спілкування, до спільної діяльності, призводить до затримки розвитку дитячої особистості, іншими словами до гальмування засвоєння дитиною норм, правил, звичок соціальної поведінки і навіть до формування її асоціального характеру. Це викликано тим, що взаємини в сім'ї обумовлюють для дитини перший специфічний зразок суспільних відносин, в які вона втягується вже з перших

днів появи на світ, і які мають значний вплив на становлення загальної моделі її життя в майбутньому.

Існують сім'ї, де керівництво і організацію всіх функцій здійснює один із її членів, що є монопольним володарем та деспотичним господарем; в родині панують жорстокість, агресія та диктатура, холодність між дорослими, холодність між дорослими і дітьми, встановлюються безцеремонні та безапеляційні взаємини. В інших сім'ях, навпаки, панує рівномірна участь усіх її членів у керівництві та побудові внутрішньосімейних відносин. В них панує колегіальна демократія, яка передбачає співробітництво та взаємодопомогу. В таких сім'ях, зазвичай, немає офіційного “голови”, а є авторитетна особа, якою може бути як чоловік, так і дружина.

Стиль внутрішньосімейних взаємин може набувати вільнодумного характеру, що проглядається у бажанні до мінімізації будь-яких контактів: спостерігається неухважність і апатія між членами родини, байдужість до бажань, зацікавлень і вподобань один одного. Батьки мають пам'ятати, що виховання дитини – це творчий пошук, який не терпить поспішних рішень та бездумності. Уміння розуміти стан і мотиви поведінки своєї дитини дозволяють батькам вірніше визначати потрібний підхід до неї. У будь-яких важких педагогічних ситуаціях батьки мають прагнути до порозуміння, яке побудоване на взаємності, прихильності і справедливості в оцінюванні дитячих вчинків, рахуватися з почуттями маленької людини, бачити в ній особистість. Є такі вислови: “Діти – дзеркало батьків” або “Які батьки, такі й діти”, “Яблуко не далеко падає від яблуні”. З цих висловів напрошується висновок, що все, що ми бачимо у власній дитині, вона переймає в першу чергу від нас, батьків. Як говорив педагог А. С. Макаренко: “Вирішальною є ваша особиста поведінка. Не потрібно думати, що ви займаєтесь вихованням дитини тільки тоді, коли розмовляєте чи повчаєте її. Ви виховуєте її кожної миті свого життя, навіть тоді, коли вас немає вдома. Для виховання не потрібно багато часу, для виховання потрібне розумне використання кожної миті”.

Позитивно впливає на виховання дітей та сім'я, в якій батьки чуйні і уважні один до одного, живуть спільними інтересами і вподобаннями, а сімейний колектив об'єднаний спільними трудовими обов'язками. В сім'ї, в якій батьки ведуть неправильний спосіб життя, не бажають працювати, кожен член живе своїм життям і не бажає прислухатись до потреб інших, дитина зазвичай росте егоїстом і не може навчитись у такій сім'ї нічого доброго.

Для повноцінного розвитку дитини необхідними є материнська і батьківська любов, існування взаємної прихильності між дитиною і батьками, які про неї дбають. Необхідність в співпраці з дорослими як об'єктивно необхідній умові оволодіння дитиною соціального досвіду є найважливішим надбанням дошкільного віку, що виступає в контексті з предметною діяльністю основним чинником розвитку пізнавальної діяльності дітей і спілкування з однолітками. Батьківська турбота є найбільш придатним навколишнім середовищем, що сприяє оптимальному розвитку дитини. Саме в родині формуються норми правильної поведінки, розкриваються внутрішній світ дитини та формуються її індивідуальні якості, вона сприяє самореалізації і самоствердженню, стимулює соціальну і творчу діяльність особистості.

Проаналізувавши численні дослідження, варто відзначити, що об'єктом психолого-педагогічних досліджень був безпосередній вплив різних типів батьківського ставлення на розвиток особистості дитини. Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що емоційне неприйняття дитини, особливо в старшому дошкільному віці, спричиняє у неї різноманітні психологічні проблеми, які часто пов'язані зі становленням образу власного Я, рівнем самооцінки, прийняттям себе та інших складових ідентичності. Аналіз сучасних досліджень свідчить про те, що проблема емоційного неприйняття дитини є частим явищем соціального характеру.

Науковець Ю. Акименко, досліджуючи взаємини батьків і дітей, дійшов висновку, що у більшості батьків існує проблема прийняття дитини такою, якою вона є, що свідчить про порушення емоційного компонента ставлення [2, с.19]. Водночас, поряд із батьківським ставленням важливою для визначення

сфери взаємостосунків батьків і дітей є батьківська позиція, яка відображає здебільшого когнітивний аспект, зокрема уявлення батьків про дитину, їхні погляди на виховання тощо. У контексті дитячо-батьківських взаємин слід відзначити важливість узгодженості або неузгодженості позицій батьків щодо дитини. Дуже часто виникає проблема неспівпадіння уявлень батьків про ідеальну дитину, що стає причиною сімейних конфліктів та суперечок [17, с.250].

Аналізуючи наукові дослідження, варто зауважити, що доволі часто причиною конфліктів стають різноманітні стереотипи у вихованні, зокрема такі, як застарілі погляди на виховання, вплив соціуму, родичів та старшого покоління. Вплив навколишнього середовища на світогляд батьків призводить до формування у них певних установок щодо взаємин з дітьми (наприклад, «Чим частіше сварити, тим більше користі»). Ці установки часто проявляються в мові та поведінці батьків і сприймаються дітьми як прояв нелюбові.

1.2 Вплив сімейних ролей на виховання дітей дошкільного віку

Проблема впливу особливостей сімейного виховання на формування особистості дитини викликає сьогодні великий науковий інтерес у українських, російських та європейських авторів. Це питання привернуло увагу видатного вченого минулого століття Ф. Гальтона, який разом з іншими вченими (Дж. Лоелін, Г. Ніколсон, Р. Роуз, Дж. Горн та інші), працюючи над цією проблемою протягом кінця XIX-XX ст., дійшли висновку, що від умов сімейного виховання значною мірою залежать індивідуальні відмінності у рівні розвитку парціальних здібностей (пам'яті, уваги, сенсомоторики), креативності, невербального та загального інтелекту. Англійський психіатр У. Боулбі дійшов висновку, що нестача ласки, уваги та доброти в ранньому дитинстві призводить до зниження інтелекту, посилення агресивності, аномалій соціальної поведінки.

Послідовне та глибоке вивчення ролі сім'ї у психологічному розвитку дитини було проведене представниками психоаналітичного напрямку [1; 4]. У їхніх дослідженнях підкреслюється роль характеру взаємин значущих для дитини дорослих (мати, батько, інші родичі), що визначають розвиток психічно здорової, невротичної або психотичної особистості дитини. Тип дитячо-батьківських взаємин також впливає на формування всієї системи уявлень дитини про себе та свої життєві цілі. Ці теоретичні розробки мали великий вплив на становлення та розвиток досліджень проблем сім'ї.

Дослідження сучасних психологів показали, що розвиток дитини відбувається під впливом не лише дитячо-батьківських взаємин, але й інших факторів: загального морально-психологічного клімату в сім'ї, співвідношення батьківських позицій батька та матері, взаємин дитини з іншими членами сім'ї. Велике значення в цьому процесі мають особистісні особливості батьків: життєві цінності, переконання, соціальні установки, особливості спілкування з іншими людьми (С.А. Ладивір) [19,25].

У 1960 році психологи визначили три основних стилі виховання: авторитетний, авторитарний та ліберальний. Пізніше був виділений ще один стиль — байдужий (індиферентний). Кожен із цих стилів виховання по-своєму впливає на становлення особистості і самооцінку дитини.

Авторитетний стиль називають ще демократичним, і він є самим дисциплінованим стилем виховання. Авторитетні батьки доброзичливі, емоційні, встановлюють позитивну атмосферу, що орієнтована на успіх та сприяє міцним зв'язкам у родині. Вони мають високі стандарти та очікування від дітей, і поки діти не досягнуть емоційної зрілості, відповідальність за них, за їх поведінку і дії покладають на себе. Такі батьки виховують в дитини поняття чіткої дисципліни й правил поведінки, розвивають особисту відповідальність і самостійність, чуйно ставляться до запитів дитини та поважають її думку. Дитина приймає участь в обговоренні сімейних проблем, прийнятті рішень. Встановлюються правила для різних ситуацій, чітко визначається час для роботи, харчування та сну. Домашні обов'язки мають

узгоджену структуру. Дитина завжди знає чого очікувати і яка поведінка є прийнятною а яка ні. Водночас з цим дитина завжди відчуває підтримку.

Дякуючи турботі авторитетних батьків, їх зацікавленістю життям і потребами своїх дітей, дитина не тільки бажає їм угодити, але й отримує спільний напрямок для подальшого розвитку і особистісного зростання. При такому вихованні діти подальшому житті досягають найбільших успіхів, стають самостійними, відповідальними і впевненими в собі людьми. .

Авторитарний спосіб виховання іноді пов'язують з агресивно-командним впливом, при якому батьки занижують ті переваги, які є в їхніх дітях і надають перевагу контролю. Цей стиль виховання орієнтований на покарання, а не на стимулювання, він негативно впливає на самооцінку дитини і перешкоджає її повноцінному розвитку.

Авторитарні батьки підтримують жорсткий підхід до виховання, намагаються з раннього віку прищепити дитині страх і дисципліну, прагнуть контролювати всі сфери життя дитини. Вони не звикли до компромісів, часто карають дітей за неслухняність. Мама й тато не відчувають необхідності спілкуватися відкрито. Дитина часто відчуває себе незахищеною, робить будь-що для показовості та пов'язує схвалення з любов'ю. Такі діти можуть мати низьку самооцінку та труднощі у стосунках з іншими. Авторитарні батьки не обов'язково є диктаторами і деспотами, вони також можуть бути дуже люблячими і лагідними, але у стосунках з дитиною на перше місце ставлять контроль над життям дитини, прийняття за неї рішень. З одного боку при такому вихованні можна менше боятися що дитина може наробити помилок, але з іншого боку надмірний контроль батьків унеможлиблює розвиток її самостійності. Дитина не може навчитися ініціативності, відповідальності, наполегливості, самоконтролю, адже ці якості формуються лише за умови можливості самій собі поставити мету й досягти її самостійно [10,24,36].

В дітей з авторитарних сімей майже немає прав і вони позбавлені свободи дій. Адже усі рішення приймають батьки і дитина в усьому повинна підкорятися волі батьків та чітко виконувати правила дисципліни й порядку.

Метою батьків є виховання відповідальності, уміння долати труднощі, вони вимагають від дитини досягнення успіху в усіх сферах. Але в дитини при такому вихованні виникає страх невдачі, формується неадекватна самооцінка (занижена або завищена), вона все частіше боїться розчарувати батьків своїми невдачами й помилками. З віком при такому поводженні може виникнути рабська покірність перед сильнішим та жорстокість і агресія щодо більш слабкого.

Ліберальний стиль виховання передбачає високий рівень чуйності та низький рівень вимогливості, невелику кількість вимог, слабкий контроль батьків і майже повну відсутність покарання за негідне поводження та погану поведінку. Цей стиль виховання характеризується наданням повної самостійності дітям. Батьки цього типу намагаються дати своїм дітям усе найкраще, прагнуть у всьому їм догодити, поступаються вимогам дитини з ранніх років і потурають майже усім їхнім примхам, не пред'являють до них майже ніяких вимог. У відносинах “батьки – дитина” головною є дитина, а не батьки. Але не зважаючи на всі зусилля батьків, при такому підході дитина втрачає відчуття усталеності й захисту з боку дорослих, зростає рівень її тривожності, імпульсивність, виникає неадекватна самооцінка і агресивність. Вона все менше довіряє дорослим і порушує свої обіцянки, а з віком може розвинутих нестабільність у міжособистісних відносинах [8; 24].

Керуючись благими намірами зусилля батьків при ліберальному стилі виховання призводять до прямо протилежних наслідків. Діти таких батьків часто стають інфантильними і безвідповідальними, не люблять і не вміють працювати, вони вважають що оточуючі їм зобов'язані. Це розпечені, неслухняні, агресивні діти, які можуть поводити себе неадекватно та імпульсивно в присутності людей. Все говорить про те, що надання надмірної свободи дітям так само небезпечно для розвитку їх особистості, як і надмірне її обмеження. Безмежна свобода руйнує розвиток, адже втрачаючи відчуття наслідків, діти не відчувають і не розуміють кордони. В подальшому житті їм бракуватиме самодисципліни, контролю, мотивації і відповідальності.

Індиферентний стиль виховання характеризується недбалим підходом до виховання дітей. На жаль, багато батьків практикують саме індиферентний стиль виховання, часто навіть про це не підозрюючи. Індиферентні батьки не приймають участі у житті і діяльності дитини, не цікавляться її потребами і зацікавленнями, нехтують фізичним та емоційним добробутом дитини, її безпекою. Батьки обмежено спілкуються із своїми дітьми та рідко встановлюють правила. Вони емоційно далекі від своїх дітей, майже не проявляють до них любові і не замислюються над їх вихованням.

Індиферентний стиль виховання властивий батькам, які занадто зайняті власними проблемами і не можуть задовольнити мінімальні потреби дітей. Вони рідко бувають вдома, можуть не знати однолітків та вихователів своєї дитини. Це впливає на самооцінку, самоповагу та самопочуття малюка, його здатність довіряти й формувати здорові відносини. Така неухважність батьків сприяє підвищенню в дітей недовіри до оточуючих, неспокою і стресу. Діти в таких сім'ях ростуть усамітненими і небалакучими, замкненими в собі, або ж ворожими і некерованими. Це пов'язано з небажанням підтримки з боку сім'ї і поганим вихованням. Дітям, чий батьки практикують індиферентний стиль виховання, часто важко побудувати значимі і цінні відносини. Вони воліють дбати про себе і розраховувати тільки на себе. Цей тип виховання — крадій дитинства, оскільки зарано змушує дітей ставати відповідальними [8, 16,24].

Вирішальне значення характеру спілкування дитини з дорослими для розвитку її особистості доведено українськими та європейськими дослідниками. Однак, у дослідженнях цієї проблеми виділяються два різні підходи: 1) особливості розвитку особистості дитини розглядаються як результат сімейного впливу (дитині при цьому відводиться пасивна роль); 2) доводиться, що індивідуальність дитини, розвиток її особистості не визначаються контекстом впливу сім'ї.

Описані вище дослідження розкривають аргументацію першого підходу, в якому психофізіологічна схильність особистості до саморозвитку практично не враховується. Однак, існує значна кількість робіт, автори яких доводять

протилежну точку зору. Цікавими є дослідження психологів, які слідом за А.Н. Леонтьєвим стали надавати вирішальне значення в розвитку особистості впливу активності самої дитини [5, 6]. Схожі думки висловили у своїх публікаціях і зарубіжні автори У. Боулбі, А. Белл та інші.

Однак, найбільш повно вивчити вплив сім'ї на формування особистості дитини дозволяє лише комплексний підхід, який розглядає особистість не ізольовано, а в цілісності її соціальних зв'язків і міжособистісних відносин. Такий підхід використаний у дослідженнях деяких науковців. Авторами розглядаються не лише окремі елементи сім'ї (батько, мати, дитина), але і комплекс її взаємозв'язків: відношення дитини до матері й батька окремо та до них разом як до цілого – батьків; відносини між батьками (особливості взаєморозуміння, зокрема конфліктність взаємодії).

Комплексний підхід відображений і в роботах А. Харчева, де глибоко розкривається соціальна природа сім'ї та виховання дітей у сім'ї. Автор показує, що соціальний розвиток дитини відбувається в результаті об'єктивного впливу як фактора тієї середовища, в якій вона живе (умови життя сім'ї, коло інтересів батьків, їхня професійна діяльність, відносини між сім'єю та суспільством тощо), так і цілеспрямованого виховання, здійснюваного безпосередньо сім'єю, школою та іншими виховними установами.

У дослідженнях А. Дьяконової сімейне виховання розглядається як процес спільного вирішення членами сім'ї різноманітних завдань, що виникають у життєдіяльності. При цьому, тепла, любляча атмосфера, загальне благополуччя в сім'ї дозволяють батькам, навіть непередбачено, навчити дитину найбільш адаптивним способам поведінки. Ставлення батьків до дітей, що характеризується теплом, розумінням, доброзичливістю, повагою до їхньої незалежності та врахуванням думки дітей, сприяє формуванню високого рівня соціалізації, що включає володіння корисними навичками, більшу ступінь незалежності, зрілості, впевненості в собі, активності, стриманості, допитливості, дружелюбності та вміння розбиратися в навколишній обстановці (орієнтуватися соціально). Здатність дитини до встановлення міцних емоційних

зв'язків, вміння адекватно виражати свої емоції розвивається в атмосфері щирої батьківської любові, доброти, взаємного розуміння, визнання прав дитини [9; 26].

Вплив виховання в сім'ї на міжособистісні зв'язки дитини підтверджується також дослідженнями І. Нещерет. Міжособистісні зв'язки дитини вивчаються в системі її відносин із соціальним оточенням. Як доводить автор, ставлення до дитини в сім'ї (передусім з боку батьків) значною мірою формує її соціальний статус у класі, серед однолітків.

Психологи С. Карпова і Л. Лисюк підкреслюють, що в сім'ях, де доброзичливе ставлення до дитини поєднується з турботою про інших членів сім'ї, дитина навчається враховувати інтереси та потреби близьких людей, проникати в їхній емоційний стан. Виховні можливості сім'ї визначаються також і стилем спілкування. Позитивно забарвлені емоційні контакти дитини полегшують виховний вплив, негативні ж, навпаки, ускладнюють [14,17].

Сімейні ролі у вихованні дитини можна розподілити за такими функціями:

- сімейна роль за інтелектуально-світоглядною функцією (друг, порадник, слухач);
- сімейна роль за морально-психологічною функцією (оптиміст, гуморист, розрадник, мотиватор, захисник, партнер по іграх);
- сімейна роль за господарською та матеріально-фінансовою функціями (годувальник, кухар, добувач, організатор).

Для батьків дуже важливо відкрито й ефективно спілкуватися зі своїми дітьми. Діти навчаються спілкуванню спостерігаючи за своїми батьками. Якщо батьки спілкуються відкрито й ефективно, то і їхні діти будуть чинити так само. На підставі того, як їхні батьки спілкуються з ними, у дітей формуються ідеї та уявлення про себе. При ефективному спілкуванні батьки виказують свою повагу дітям. Діти, коли відчують, що їх чують і розуміють, унаслідок чого в них підвищується самооцінка. Негативне спілкування між батьками й дітьми змушує їх повірити що їх та їхні інтереси ігнорують, їх не чують і не розуміють.

Сім'ї, в яких практикується ефективне спілкування, діти більш відповідальні, вони розуміють і знають, чого очікувати від своїх батьків. Також розуміючи що батьки очікують від них самих, діти стають більш старанними, реалізуючи ці очікування. При активному спілкуванні діти також більш упевнено відчують свою позицію в сім'ї й краще взаємодіють з батьками.

Стиль спілкування в сім'ї впливає на моральний розвиток дітей. Спілкування, засноване на повазі та довірі, сприяє формуванню у дитини почуття власної гідності, розвиває максимальну самостійність, доброзичливість, саме ці якості складають особистісну активність, що забезпечує розвиток особистості. Авторитарний стиль спілкування формує у дитини прихованість, озлобленість, жорстокість, низький рівень людської гідності, безініціативність, звичку до сліпого підпорядкування, що значно знижує шанси дитини стати успішною, самореалізованою особистістю в майбутньому.

У своїх публікаціях М. Хофман зазначає, що якщо батьки звертають увагу дітей на вплив їхніх проступків на життя інших людей, то формується почуття провини та бажання виправити свої помилки. Якщо ж у вихованні застосовуються погрози, силові примушення – то діти відчують лише страх покарання, що призводить до пасивної поведінки [29,36].

У дослідженні В. Левкович було встановлено, що сімейне виховання, в залежності від рівня взаєморозуміння батьків і дітей, формує специфічний стиль спілкування між ними – дружній або наказовий. Це означає, що в одному випадку батьки будують свої стосунки з дітьми на довірі та повазі, в іншому – вимагають беззаперечного підпорядкування, навіть якщо доводиться використовувати надмірну різкість і залякування. Рівень взаєморозуміння між батьками і дітьми є ключовим фактором для визначення характеру впливу (позитивного чи негативного) на розвиток особистості дитини [21,28].

Таким чином, ми бачимо, що сімейне виховання може мати як позитивний, так і негативний вплив [2, 6,27]. У сім'ях дітей з делінквентною поведінкою переважаючими типами виховання є гіперопіка – надмірна

підтримка і нав'язування готових рішень з боку батьків, або гіпоопіка – їхня повна байдужість до дитини, включаючи жорстоке, агресивне ставлення до неї (Н. Кравченко). Негативні ефекти сімейного виховання можуть бути наслідком не лише негативних міжособистісних стосунків батьків і дітей, але й надмірного розростання позитивних емоційних контактів між ними. Батьківська любов, поряд із схваленням, передбачає вимогливість і критичність, що чинить великий позитивний вплив на формування особистості дитини, допомагає їй зрозуміти цінність власного "Я", усвідомити свої достоїнства і недоліки, сформуванню адекватну самооцінку [4; 19,26]. .

Негативний вплив сімейного виховання проаналізовано також у роботах Т. Гаврилової, Е. Соколової. Дослідники дійшли висновку, що до факторів, які чинять патогенний вплив на розвиток дитини, належать не лише різні форми негативних міжособистісних стосунків (ворожість, недовіра, байдужість тощо), але й формальні стосунки, що ігнорують духовний світ дитини. Такі стосунки виникають у тих випадках, коли батьки надто вузько уявляють собі виконання батьківських функцій, зводячи їх до контролю, санкцій, заохочень, матеріального забезпечення. Формальна реалізація ролей батька і матері не може забезпечити встановлення міцних духовних контактів між батьками і дітьми [5, 28].

Найбільш негативний вплив на особистість дитини чинить батьківська позиція відторгнення дитини. Таке ставлення формує у неї агресивність, гальмує її емоційний розвиток, ускладнює спілкування з дорослими та дітьми. Позиція ухиляння від спілкування призводить до розвитку нездатності дитини до встановлення міцних емоційних зв'язків – емоційної нестабільності у спілкуванні з іншими людьми. Батьки, які виявляють жорсткість і байдужість, негативно впливають на формування соціальної поведінки дитини. Водночас, позиція постійної опіки розвиває відчуття неспокою, тривоги, боязні, аж до психічного захворювання.

Таким чином, висновок про визначальний вплив сімейного виховання на розвиток особистості є очевидним.

1.3 Співпраця батьків і вихователів дошкільних закладів у вихованні дітей дошкільного віку

Розуміння того, що саме в сім'ї закладається фундамент повноцінного фізичного і психічного розвитку дитини, спонукає дошкільний заклад до пильного вивчення запитів, потреб і вимог сучасної сім'ї, тобто, до тісної взаємодії дошкільного навчального закладу і родини. Основою взаємодії сім'ї і сучасного дошкільного закладу являється співробітництво. Оскільки вихователі професійно підготовлені до освітньої роботи, то ініціатором цього встановлення може виявлятися дошкільний навчальний заклад. Вихователь має усвідомлювати, що таке співробітництво укладається в інтересах дитини. Також в цьому потрібно переконати батьків. Готовність вихователів до спілкування з батьками, побудова позитивних і педагогізованих стосунків є важливим питанням в діяльності дошкільного навчального закладу. Вихователі мають бути професіоналами своєї роботи як з дітьми, так і з батьками, вони мають володіти певними особистими якостями, основною з яких є вміння уважно вислуховувати дітей та їх батьків.

Для найкращого і найвідповідальнішого підходу до виховання дитини батьки разом з вихователями мають побудувати свої стосунки за принципами взаємоповаги, розуміння важливості один одного у вихованні дитини і усвідомлення, що таке партнерство має мати довготривалий вплив усім на користь [11,16,27].

Завдяки тісному співробітництву батьків та інших старших членів родини із вихователями дошкільного навчального закладу навколо дітей має створюватися атмосфера довіри і впевненості, підтримки, взаєморозуміння і єдиних узгоджених вимог. Тобто батьки та інші дорослі члени родини не мають бути пасивними і виступати в ролі спостерігачів та експертів, вони мають діяти на засадах партнерства і союзництва з вихователями і дітьми, повинні активно проявляти ініціативу .

Виділяють колективні, індивідуальні та наочно-інформаційні форми роботи вихователів дошкільних навчальних закладів з батьками.

До колективних форм роботи відносять батьківські збори, які можуть бути як групові так і загальні. На зборах обговорюються проблеми життєдіяльності дитячого садка та безпосередньо групи, зустрічі з батьками, вечори запитань та відповідей, заняття-тренінги, які розраховані на навчання батьків правильно організовувати спілкування і спільну діяльність з дітьми. Обговорюють спільні з дітьми, батьками і вихователями свята і розваги, виставки творчих спільних робіт дітей і батьків, дні відкритих дверей, дні відкритих уроків для батьків, батьківські конференції.

Індивідуальні форми роботи проводять зазвичай вранці або ввечері, коли батьки приводять дитину до дитячого садочка або вже забирають її додому. До них включають індивідуальні бесіди і консультації, залучення батьків до життя навчального закладу в якості організаційно-господарської допомоги вихователю по виготовленню посібників, іграшок, допомога у проведенні культпоходів та екскурсій.

Найпоширенішими є виставки творчих дитячих робіт, реклама книг і публікацій з проблем сімейного виховання.

Бажана ефективність забезпечує раціональне поєднання різних форм роботи. З досвіду відомо що в роботі з батьками слід уникати оцінних суджень про виховання їх дітей, допомагати у виробленні умінь особистого спостереження за власними дітьми, відкривати в дитині нові якості і риси.

Широкого поширення набувають творчі форми роботи з батьками, в яких приймають участь діти, вихователі та інші співробітники дошкільного закладу. Батькам подобається не тільки спостерігати за своєю дитиною під час її гри в театралізованій виставі чи спортивному змаганні або конкурсі, а й самим спробувати себе в новій ролі [13,24,34].

До спільного освітньо-виховного процесу доцільно залучати всіх представників сім'ї та інших родичів, які мають відношення до виховання дитини. Залучення батьків та інших членів сім'ї до такої співпраці є

необхідною передусім для дітей. При такій співпраці діти більше дізнаються про своїх батьків. Також важливою є любов і вдячність дітей до своїх рідних і близьких, які так багато знають, вміють і можуть.

Успіх співробітництва багато в чому залежить від взаємних установок родити і дошкільного закладу. Більш сприятливими вони є в тому випадку, коли обидві сторони усвідомлюють про необхідність цілеспрямованого впливу на дитину і довіряють один одному. Батьки мають бути впевнені, що їх участь у житті дошкільного закладу важлива не лише тому, що цього хоче вихователь, а тому що це потрібно для розвитку їхньої дитини. Батьки мають усвідомлювати конкретні позитивні наслідки для дитини завдяки своїй участі в житті дитячого садочка. Батьки мають бути впевнені в гарному ставленні вихователів до своєї дитини, відчувати їх компетентність з питань виховання, цінували їх особистісні якості, такі як доброзичливість, турбота, увага і чуйність до людей. Таку довіру вихователь має заслужити добром, небайдужим відношенням до дитини, вмінням виховувати в ній красу, милосердя і щирість. Сюди можна ще додати культуру спілкування, тактовність і взаємоповагу. Для спільної співпраці і узгодження дій сім'ї та дитячого садочка така співпраця має ґрунтуватися на взаємоповазі і рівноправному партнерстві [23,35].

Взаємна довіра є основою співпраці. Особливу роль в зміцненні взаємної довіри відіграє порозуміння. Всі учасники спільної співпраці мають знати функції всіх суб'єктів та зміст їх діяльності, чітко уявляти власну роль у цій взаємодії, про що потрібно домовлятися заздалегідь.

Спільна співпраця родини і дитячого садочка можливі лише за умови їх безсумнівної духовної єдності. Засадою такої єдності є любов до дитини, сприйняття її як вільної особистості, розуміння проблем дорослішання і творчого розвитку.

Колектив дитячого садочка і колектив батьків мають бути єдиним живим організмом, який об'єднано спільною метою, високою відповідальністю та гуманними стосунками.

Присутність батьків у дитячому садочку дозволяє істотно змінити життя дітей, створити їм домашню атмосферу, допомогти вихователю у розумінні своєї дитини. Також допомагає батькам в об'єктивній оцінці сильних і слабких сторін у вихованні дитини. Вихователі одержують більше відомостей про індивідуальні особливості кожної дитини, про її емоційний характер спілкування в сім'ї, про формування різних навичок і звичок, для яких сім'я має більші можливості. Виявити кращий досвід сімейного виховання та зацікавити інших допоможуть зацікавлені і відкриті контакти з сім'єю [3,14,26].

Батьки і вихователі дитячих садочків матимуть змогу краще зрозуміти дитину, врахувати її потреби, інтереси і бажання. Даний підхід передбачає сприймання дитини як унікальної особистості, ставлення до неї як до суб'єкта з визначеними потребами розвитку, визнання її прав. Такий підхід вимагає від батьків володіння певними знаннями про закономірності розвитку дитини та відмови маніпулювати нею при виборі профілю та інтенсивності подальшого навчання.

Для того щоб принцип взаємодії і спільності виявився реально діючим, дитячий садочок повинен відмовитися від монологу та звички керувати батьками, а натомість надати перевагу діалогу. Допомога вихователів батькам має спиратися на ретельне і всебічне вивчення кожної сім'ї і кожної дитини. Це має бути об'єднання особливого призначення, яке ґрунтується на духовно-моральних і емоційно-інтелектуальних переконаннях.

Також можна скористатися нетрадиційними формами роботи з батьками.

”Батьківська пошта” – нетрадиційна форма спілкування з родиною дитини. В даному випадку враховується зайнятість батьків. Будь-який член родини має можливість у короткій записці висловити сумніви з приводу методів виховання своєї дитини та звернутися по допомогу до конкретного фахівця тощо.

”Телефон довіри”. Телефон допомагає батькам в анонімному режимі з'ясувати які-небудь значимі для них проблеми, попередити вихователів про помічені незвичайні прояви своїх дітей.

“Батьківські скриньки” – форма роботи, яка дозволяє батькам анонімно звертатися до любого з фахівців дитячого садочку з питаннями, які є для них актуальними, а працівникам дошкільних закладів потрібно своєчасно відреагувати на запит батьків і підготувати консультацію, семінар або семінар-практикум.

Співтовариство з сім'єю є одним з першочергових завдань майже у кожному дошкільному закладі. Сучасне життя спонукає до урізноманітнення та оновлення форм спільної роботи з батьками. Використання різних форм і методів, залучення батьків до співпраці, творчість педагогів, дипломатичність – запорука успішної взаємодії дитячого садочку і родини. Здійснення цієї роботи та досягнення в ній справжнього успіху можливі лише при індивідуальному підході до кожної сім'ї. Тільки тоді батьки йтимуть до дитячого садка зі своїми радощами і сумнівами, стають єдиним колективом, завжди допоможуть і підтримають вихователя.

Висновки до розділу.

Сімейне виховання має вагомий вплив на розвиток особистості дитини, зокрема на формування її моральних якостей, соціальних навичок, самооцінки та емоційного стану. Спілкування, засноване на довірі та повазі, сприяє розвитку самостійності та доброзичливості, тоді як авторитарний підхід формує прихованість і агресивність. Негативні ефекти можуть бути наслідком як надмірної опіки, так і байдужості батьків, причому важливим є баланс між любов'ю, вимогливістю і критичністю. Відтак, рівень взаєморозуміння і емоційна підтримка в сім'ї є ключовими факторами, що визначають позитивний або негативний вплив на особистісний розвиток дитини. Серед найбільш значущих психологічних особливостей виховання батьками дітей дошкільного віку слід відзначити: емоційну підтримку, виховання самостійності, позитивне підкріплення, розвиток соціальних навичок.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИХОВАННЯ БАТЬКАМИ

ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1 Методи та результати дослідження психологічних особливостей виховання батьками дітей дошкільного віку

2.1.1 Організація дослідження

У психологічних дослідженнях стилю виховання часто використовуються методики, спрямовані на діагностику характеру батьківського ставлення та сімейних стосунків. Це пояснюється тим, що стиль виховання є терміном педагогічної науки, а його психологічна операціоналізація вимагає пояснення понять, які є ключовими для реалізації певного стилю та які є його результатом. Характер батьківського ставлення визначає перевагу певного стилю педагогічного впливу в сім'ї, а результатом реалізації цього стилю є характер сімейних стосунків.

База дослідження: Хмельницький заклад дошкільної освіти «Веселка». В дослідженні прийняли участь 10 батьківських пар і 50 дітей старшого дошкільного віку.

У нашому дослідженні ми віддали перевагу методиці, яка дозволяє визначити особливості батьківського ставлення, пов'язані з основними стилями педагогічного впливу, зокрема авторитарним та демократичним. Інтегральний характер цих стилів та їх варіативність стали важливими аргументами для вибору цієї методики. Стиль виховання може бути зумовлений кількома варіантами батьківського ставлення, включаючи їх пріоритетність. Варіативність авторитарного стилю може зумовлювати різні варіанти батьківського ставлення. Відтак, першою методикою нашого дослідження була обрана методика діагностики батьківського ставлення А. Варги та В. Століна.

Серед багатьох подібних методик, ця є найбільш апробованою в різних психологічних дослідженнях та зручною у застосуванні. Це важливо, оскільки наш дослідницький методичний комплекс може бути рекомендований не лише для наукових досліджень, але і для роботи практичного психолога.

Методика діагностики батьківського ставлення А. Варги та В. Століна спрямована на виявлення характеру ставлення батьків до своїх дітей та визначення основних типів батьківського ставлення. Ця методика включає кілька шкал, за допомогою яких оцінюються різні аспекти взаємин між батьками і дітьми. Вона базується на самооцінці батьків, які відповідають на ряд питань або тверджень, що відображають їхнє ставлення до дитини. Основні шкали методики:

- **Прийняття-відторгнення** – визначає ступінь прийняття або відторгнення дитини батьками. Високі показники свідчать про емоційне прийняття дитини, тоді як низькі - про емоційне відторгнення.

- **Автономія-контроль** – вимірює ступінь автономії, яку батьки надають дитині, і рівень контролю, який вони здійснюють. Високі показники автономії свідчать про довіру до дитини та надання їй свободи, тоді як високий контроль вказує на авторитарний стиль виховання.

- **Кооперація**– оцінює готовність батьків до співпраці з дитиною, їхню підтримку та допомогу. Високі показники свідчать про доброзичливе і співчутливе ставлення.

- **Послідовність вимог**– визначає, наскільки послідовно і логічно батьки висувають свої вимоги до дитини. Високі показники свідчать про стабільність та передбачуваність у взаєминах.

Методика дозволяє отримати комплексне уявлення про батьківське ставлення, виявити проблемні зони у взаєминах та надати рекомендації щодо їх корекції. Вона є цінним інструментом як для наукових досліджень, так і для практичної роботи психологів, спрямованої на поліпшення сімейних відносин і створення сприятливих умов для розвитку дитини.

При проведенні методики слід враховувати особливості її застосування. Зокрема, слід звернути увагу на анонімність та конфіденційність, структуру опитувальника (методика складається з набору тверджень, на які батьки відповідають, використовуючи шкалу оцінок (наприклад, від "повністю не згоден" до "повністю згоден"), інструктаж респондентів, індивідуальне чи групове проведення (опитування можна проводити як індивідуально, так і в групах. Важливо забезпечити зручні умови для заповнення анкет, щоб ніщо не відволікало респондентів), обробка даних (після збору анкет необхідно провести статистичну обробку даних. Кожна відповідь оцінюється за відповідною шкалою, і розраховуються загальні показники по кожній з них), інтерпретація результатів (отримані результати інтерпретуються згідно з методичними рекомендаціями. Важливо враховувати, що високі або низькі показники по кожній шкалі мають своє специфічне значення і можуть вимагати додаткового аналізу), зворотній зв'язок (після обробки результатів доцільно надати батькам зворотній зв'язок, пояснити результати діагностики, звернути увагу на сильні сторони та проблемні зони у взаєминах з дітьми).

Дотримання цих особливостей допоможе забезпечити точність та об'єктивність результатів, а також сприятиме ефективній роботі з корекції батьківського ставлення та поліпшенню сімейних відносин.

Методика PARI E. Шеффера і Р. Белла призначена для вивчення відношення до особливостей сімейного життя саме батьків. В методиці виділено 23 аспекти, які досліджують відношення батьків до дітей, до сімейного життя, до виховного процесу (вербалізація, надмірна турбота, залежність від сім'ї, подавлення волі, відчуття самопожертви, боязнь образити, сімейні конфлікти, роздратованість, надмірна строгість, подавлення сексуальності, домінування матері, незадоволеність роллю домогосподарки, надмірне втручання в світ дитини, виключення несімейних впливів, зверхавторитет батьків, подавлення агресивності, партнерські відносини, безучасть батька, домінування матері, вирівнювання відносин, бажання прискорити розвиток дитини, несамостійність матері). Вісім з цих аспектів

включено до групи «відношення до сімейної ролі», а 15 – до «відношення батьків до дитини».

Методика дозволяє визначити, що переважає в сімейних стосунках: оптимальний емоційний контакт, надмірна емоційна дистанція з дитиною, надмірний контроль, концентрація на роботі.

Опитувальник містить 115 запитань, по 4 варіанти відповідей до кожного, які оцінюються від 1 до 4 балів. Максимальна кількість балів по методиці 160.

Методика «Який Я?» Г.Н. Осипової. Призначається для визначення самооцінки дитини 6–9 років. Експериментатор запитує в дитини, як вона сама себе сприймає й оцінює за 10 різними позитивним якостям особистості дитини. Оцінки, запропоновані дитиною собі, ставляться експериментатором у відповідних колонках протоколу, а потім переводяться в бали. Відповіді «так» оцінюються в 1 бал, відповіді «ні» оцінюються в 0 балів, відповіді «не знаю» або «іноді» оцінюються в 0,5 бала. Рівень самооцінки визначається по загальній сумі балів, набраній дитиною по всіх якостях дитини.

Висновки про рівень розвитку самооцінки дитини при цьому робляться на основі такої шкали: 10 балів – дуже високий;

8–9 балів – високий;

4–7 балів – середній;

2–3 бала – низький;

0–1 бал – дуже низький.

Згідно з віковою нормою, самооцінка дітей дошкільного віку достатньо висока. Слід зазначити при цьому, що відповіді дитини-дошкільника на деякі питання (слухняний, чесний) можуть свідчити про адекватність самооцінки. Так, якщо поряд з відповідями «так» на всі питання дитина стверджує, що вона «слухняна завжди», «чесна завжди», можна припустити, що вона не завжди досить критична до себе. Адекватність самооцінки при цьому можна перевірити, зрівнявши відповідь дитини дошкільного віку за шкалою з відповідями батьків про дитину за тими ж якостями.

Графічні проєктивні методики широко використовуються в практичній психології. Особливо популярними серед них є малюнкові методики, які психологи застосовують для дослідження взаємовідносин у сім'ї. Ці методики використовуються багатьма відомими фахівцями, такими як В. Вольф, Д. Кауфман, В. Халс, Г. Хоментаскас та іншими.

Методика «Кінетичний малюнок сім'ї» (КМС) використовувалася з метою характеру ставлення батьків до своїх дітей та визначення основних типів батьківського ставлення. Цей тест надає інформацію про суб'єктивне сприйняття сімейної ситуації дитиною та допомагає визначити її ставлення до членів сім'ї та сімейних стосунків. Для тесту КМС розроблена система кількісної оцінки, яка включає п'ять симптомкомплексів:

1. Сприятлива сімейна ситуація (спільна діяльність усіх членів сім'ї, адекватне розташування людей на аркуші).
2. Тривожність (штриховка, лінії з сильним натиском, стирання, подвійні чи переривчасті лінії, підкреслювання окремих деталей).
3. Конфліктність (бар'єри між фігурами, витирання окремих фігур, відсутність головних частин тіла, виокремлення окремих фігур або їх ізоляція, член сім'ї, що стоїть спиною, переважання речей).
4. Почуття неповноцінності (автор малюнка непропорційно маленький, розташування фігур у нижній частині аркуша, лінія слабка і переривчаста, ізоляція автора від інших, відсутність автора, автор стоїть спиною).
5. Ворожість (одна фігура на іншому аркуші або на протилежному боці паперу, агресивна позиція фігури, закреслена фігура, деформована фігура, обернений профіль, руки, розведені в сторони; пальці довгі, підкреслені).

Процедура проведення методики є простою та передбачає два можливі варіанти інструкцій: «намалюй свою сім'ю» або «намалюй себе і свою сім'ю». Перший варіант дає дитині більшу свободу, зокрема право не малювати себе. Після завершення малюнка дитину просять ідентифікувати фігури.

2.1.2 Результати дослідження психологічних особливостей виховання батьками дітей дошкільного віку

На першому етапі дослідження був використаний тест-опитувальник «Батьківського ставлення» (А. Варга, В. Століна). Цей психодіагностичний інструмент спрямований на виявлення ставлення батьків до дітей, що звертаються за психологічною допомогою з питань виховання та спілкування. Результати тесту-опитувальника серед батьків дошкільнят представлені на рисунку 2.1

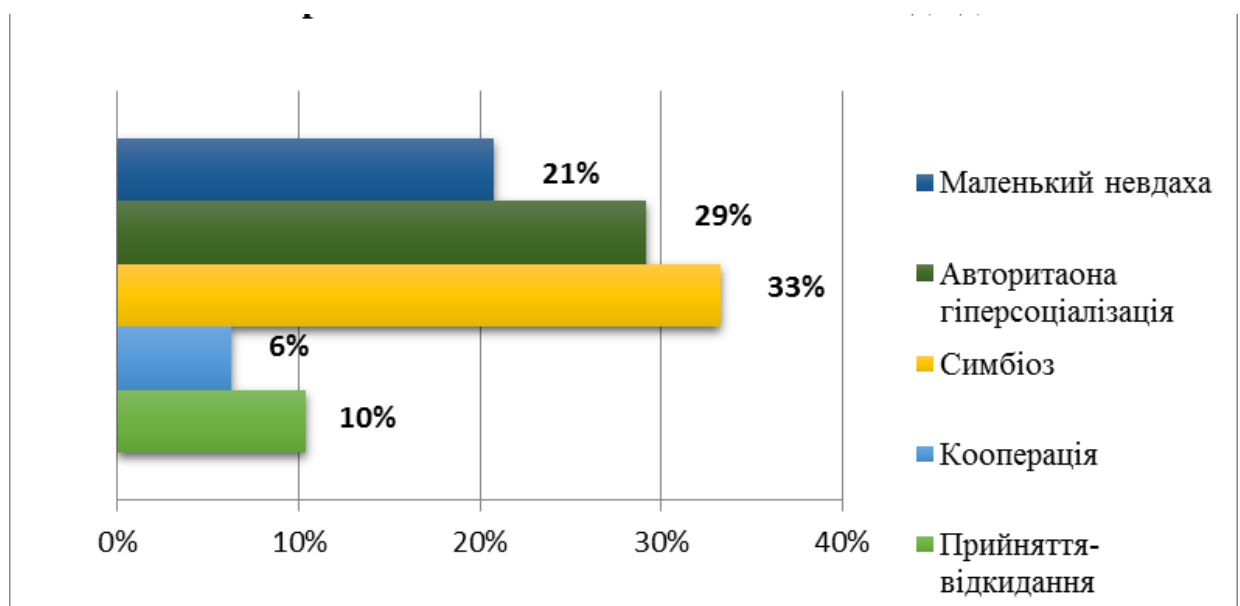

Рисунок 2.1 – Шкали вираження батьківського ставлення до дитини за методикою А. Варга, В. Століна (у %)

Результати діагностики свідчать про різноманітність батьківських ставлень до дітей, що, відповідно, впливає на підходи до виховання. Наприклад, за шкалою «Прийняття-відкидання» високі бали отримали 10% батьків, що свідчить про переважно негативні почуття до дітей: роздратування, злість, досаду, ненависть. Такі батьки вважають своїх дітей невдахами, не вірять у їхнє майбутнє, низько оцінюють їхні здібності та часто пригнічують їх.

За шкалою «Кооперація» лише 6% батьків демонструють щире цікавість до інтересів своїх дітей, високо оцінюють їхні здібності, заохочують самостійність та ініціативу, намагаючись бути на рівні з дитиною.

Шкалу «Симбіоз» обрали 33% батьків, що вказує на прагнення до симбіотичних відносин з дітьми. Враховуючи низькі бали за шкалою «соціальна бажаність», це свідчить про суперечливе ставлення: з одного боку, батьки хочуть бачити дітей дорослими, а з іншого — не дозволяють їм проявляти ініціативу та приймати самостійні рішення.

За шкалою «Авторитарна гіперсоціалізація» 29% батьків поведуться занадто авторитарно з дітьми, вимагаючи беззастережного послуху і встановлюючи суворі дисциплінарні рамки. Вони майже в усьому нав'язують свою волю дітям.

Шкалу «Маленький невдаха» обрали 21% батьків, що вказує на їхню схильність вважати дітей невдахами і ставитися до них як до нетямущих. Інтереси, захоплення, думки і почуття дітей вони вважають несерйозними та ігнорують. Батьки бачать дітей менш розвиненими порівняно з ровесниками, не пристосованими до життя, тому намагаються захистити їх від труднощів.

Отже, результати діагностики показують, що у спілкуванні дорослих з дітьми-дошкільнятами переважає авторитарний і монологічний підхід. Велика відстань між батьками і їхніми дітьми обумовлена високими вимогами до соціалізації дітей, що часто призводить до узагальнення і стереотипізації останніх.

Методика PARI (parental, attitude research instrument — методика вивчення батьківських установок) призначена для вивчення відношення батьків (перш за все матерів) до різних сторін сімейного життя (сімейної ролі) та батьківсько-дитячих відносин.

Аналізуючи результати даних, отриманих при діагностиці батьків та дітей дошкільного віку, можна відзначити, що показники прояву батьківського ставлення (Е. Шеффер) оптимальний емоційний контакт, надмірна емоційна дистанція з дитиною та надлишкова концентрація на дитині видозмінюються в діапазоні від мінімальних до максимальних значень.

Оцінка батьками власного ставлення до дитини модифікується від 1 до 20 балів (рис. 2.2). Переважають батьки (75%), які прагнуть до оптимального

емоційного контакту з дитиною (шкала I), тобто мають рівноправні стосунки з дитиною, партнерські відносини, розвивають активність дитини, спонукають дитину до спілкування, доброзичливі, демократичні. У 11% опитаних спостерігається емоційна дистанція з дитиною (шкала II), а саме відношення батьків до дитини характеризується ухиленням від контактів з дитиною, нестриманістю, роздратованістю, перебільшеною строгістю, суворістю. 14% респондентів властиві високі оцінки за III шкалою – надмірна концентрація на дитині. Для цих батьків характерна зайва опіка, встановлення відносин залежності, подолання опору, пригнічення волі, створення безпеки, побоювання скривдити, придушення агресивності, пригнічення сексуальності, надмірне втручання в світ дитини, прагнення прискорити розвиток дитини.

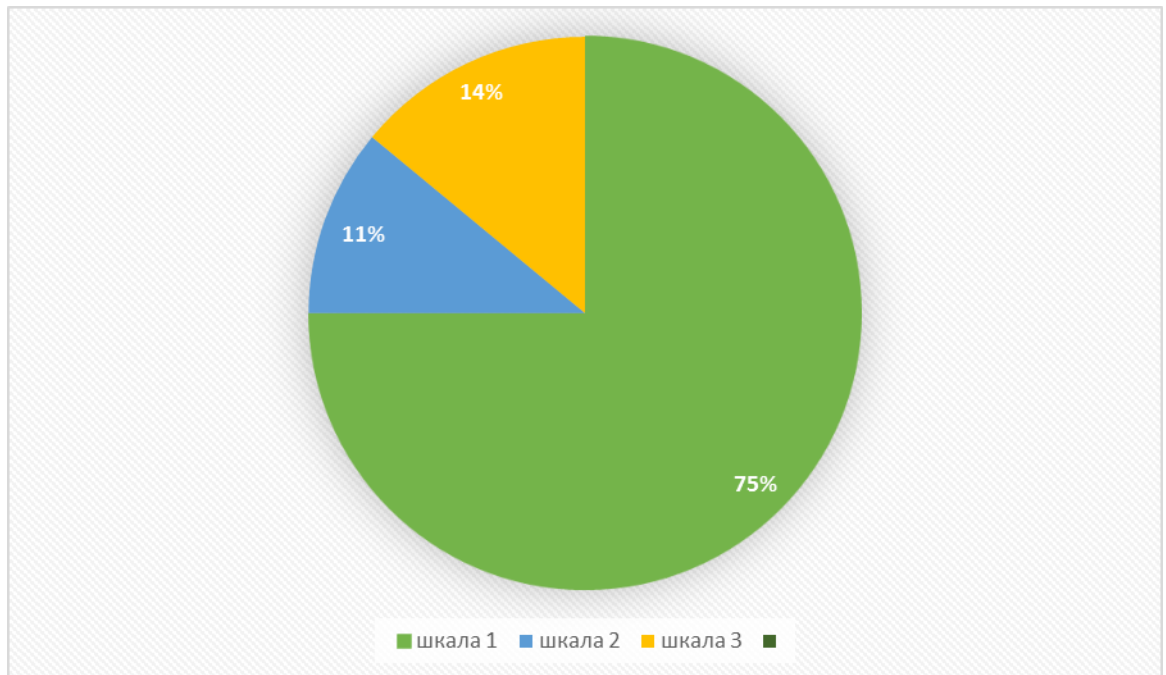

Рисунок 2.2 – Розподіл (%) загальної вибірки батьків дошкільнят залежно від типу батьківського відношення

При аналізі первинних результатів за методикою PARI були виявлені найбільш виражені ознаки, які стосуються відносин батьків до дітей – це вербалізація, спонукання до словесних проявів – 35% опитаних батьків, рівноправні відносини між батьками і дитиною – 34%, розвиток активності дитини – 22% респондентів та високі значення за ознаками, які характеризують ставлення матерів до різних сторін сімейного життя, до сімейної ролі:

надавторитет батьків – 20%, залежність, несамостійність матері – 19%, обмеження інтересів жінки сім'єю – 15%, відчуття самопожертви в ролі матері – 11%.

Ця методика дає можливість виявити батьківські установки й встановити взаємозв'язок між типом батьківського ставлення та відношенням до сімейної ролі (в першу чергу матерів). Виявлено позитивну співзалежність між типом батьківського відношення до дітей та показниками ставлення батьків до сімейної ролі.

Для I групи (оптимальний контакт з дитиною) є залежність з показниками обмеження інтересів жінки рамками сім'ї, відчуття самопожертви в ролі матері, надавторитет батьків, невтручання чоловіка в справи сім'ї, домінування матері.

II група (надмірна емоційна дистанція з дитиною) має залежність з показниками відношення до сімейної ролі: відчуття самопожертви в ролі матері, сімейні конфлікти, залежність і несамостійність матері.

III група (надмірна концентрація на дитині) співзалежить з показниками: обмеженість інтересів жінки рамками сім'ї, відчуття самопожертви в ролі матері, надавторитет батьків, незадоволеність роллю домогосподарки, невключеність чоловіка в справи сім'ї, домінування матері.

Персональні дані, які отримані за показником оптимальний емоційний контакт та ознаками, які його характеризують (вербалізація, партнерські відносини, розвиток активності дитини, рівноправні відносини між батьками і дитиною) розподілені в діапазоні від 0 до 20 балів. Більшість батьків (74%) знаходиться в межах середнього рівня (9-18 балів), значна частка респондентів (23%) має високі значення за цими показниками і лише 3% досліджуваних мають низькі значення за означеними показниками. Середнє значення вираженості даних показників говорить про недостатність прагнень батьків проявляти партнерські відносини та розвивати активність дитини. Існують відмінності між середніми значеннями показників у групах хлопчиків та дівчаток.

За ознакою надмірна емоційна дистанція з дитиною та ознаками, які розкривають зміст даного типу батьківського ставлення (роздратованість, нестриманість, суворість, перебільшена строгість, ухилення від контакту з дитиною) дані розподілені від 4 до 20 балів. Переважна більшість батьків (82%) мають середні значення за даними показниками. Високий прояв за цими ознаками притаманний 4% досліджуваних і 14% респондентів мають низькі значення за цими показниками. Середнє значення показників говорить про середній прояв роздратованості, нестриманості, строгості, але й про недостатній контакт з дитиною. Середні показники говорять про менший рівень роздратованості щодо дівчаток, але більшу суворість та ухилення від спілкування.

Така ж тенденція в особливостях прояву діапазону від мінімальних до максимальних значень спостерігається й за показником надмірна концентрація на дитині та особливостями його прояву: надмірна опіка, пригнічення волі, створення безпеки, придушення агресивності, пригнічення сексуальності, надмірне втручання в світ дитини, прагнення прискорити розвиток дитини. Середні бали прояву такого типу ставлення властиві 81% батьків. Для 11% значення наближаються до максимальних, а для 8% – до мінімальних. Зазначимо, для батьків дітей дошкільного віку більш вираженим є відношення „Оптимальний емоційний контакт з дитиною”, але значно високий відсоток батьків, яким характерне ставлення „Надмірна емоційна дистанція з дитиною” та „Надмірна концентрація на дитині”.

Порівнюючи дані досліджень були виявлені зв'язки між показниками батьківського відношення (опитувальник Варга, Століна), показниками, що розкривають ставлення батьків (в першу чергу матерів) до сімейної ролі та показниками, що характеризують взаємовідносини батьків та дітей (методика PARI). А саме, батьківське ставлення за типом „Авторитарна гіперсоціалізація” (авторитаризм, вимога послуху й дисципліни, намагання нав'язати свою волю) позитивно корелює з показниками, що характеризують сімейні ролі: обмеження інтересів жінки сім'єю, турботами про сім'ю, відчуття самопожертви в ролі

матері, надав авторитет батьків, незадоволеність роллю домогосподарки, домінування матері та показниками, які стосуються батьківсько-дитячих відношень: розвиток активності дитини, роздратованість, нестриманість, ухилення від контакту з дитиною, надмірна турбота, відношення залежності, пригнічення сексуальності, надмірне втручання в світ дитини, прагнення прискорити розвиток дитини.

Батьки, які намагаються інфантилізувати дитину (недовіра до неї, незадоволення неуспішністю, неслухняністю разом з тим намагання вберегти від труднощів й строго контролювати) корелює з такими показниками, як ухилення від контакту з дитиною, обмеження позасімейних впливів, прагнення прискорити розвиток дитини .

Вираженість до симбіотичних відносин (відчуття єдності з дитиною, прагнення задовольнити всі її потреби, ставлення до дитини як до маленької та беззахисної, позбавлення самостійності) не має зв'язків з показниками, що розкривають ставлення батьків до сімейної ролі та показниками, що характеризують взаємовідносини батьків та дітей (методика PARI).

Найбільш соціально-бажаний тип батьківського ставлення „Кооперація” (зацікавленість в справах та діях дитини, співчуття їй, висока оцінка інтелектуальних та творчих здібностей дитини, почуття гордості за дитину, довіра) корелює з показниками відчуття самопожертви в ролі матері, домінування матері, розвиток активності дитини, створення безпеки, страх образити, прагнення прискорити розвиток дитини.

Тип ставлення „Прийняття-відштовхування” позитивно корелює з наступними показниками: відчуття самопожертви в ролі матері, незадоволеність роллю домогосподарки, домінування матері та ознаками батьківсько-дитячих відносин: суворість, надмірна вимогливість, ухилення від контакту з дитиною, надмірна турбота, відношення залежності, прагнення прискорити розвиток дитини.

Аналіз малюнків за тестом Р. Бернса і С. Коуфама «Кінетичний малюнок сім'ї» дозволив нам дослідити міжособистісні відносини у сім'ї через «очі дитини» та виявити стосунки, які викликають тривогу у неї.

Діти отримали завдання намалювати свою сім'ю на малюнку. Вони всі швидко та з цікавістю впоралися із завданням, що може свідчити про добрі взаємини в їхніх сім'ях та позитивне ставлення дітей до батьків. Після узагальнення результатів було встановлено, що часто психологічні проблеми дітей коріняться в їхній сімейній обстановці, що пов'язане з нервово-психічним станом батьків і їхнім ставленням до дітей дошкільного віку та життя загалом.

Аналіз малюнків за проективною методикою «Кінетичний малюнок сім'ї» показав, що більшість дітей зобразили всіх членів сім'ї. Однак на деяких малюнках (32%) видно відстань між членами сім'ї, що може вказувати на певне віддалення та нецікавість одне одним. Відсутність яскраво виражених конфліктів була помічена, хоча деякі діти намагалися ідеалізувати малюнки, стираючи деталі. Зауважені також додаткові елементи, такі як сонце, хмари, будинки і іграшки, що додають малюнкам деталізації.

Порівнюючи малюнки дітей, виявлено, що в тих, де присутня сприятлива сімейна ситуація, переважають яскраві кольори, члени сім'ї виконують спільні дії і усміхаються. На деяких малюнках (11%) першими зображені різноманітні предмети, що може вказувати на емоційне напруження в сім'ї. Такі малюнки є інформативними та сигнальними і можуть свідчити про конфліктні стосунки із батьками, а також про необхідність уваги до цих проблем.

Методика показала, що для малюнків характерні лінії з сильним натиском, інтенсивне штрихування, увага до деталей і сліди стирання. Наявність великих очей може вказувати на напруження, особливо коли вони підкреслені, а відсутність підґрунтя для сім'ї на малюнках може свідчити про відчуття незахищеності дітей.

19% дітей зобразили себе на малюнках в останню чергу, що може свідчити про їхнє відчуття самотності та відсутності достатнього контакту з близькими. На окремих малюнках сім'я зображена маленького розміру, що

вказує на певне відчуття тривоги і небезпеки як для дитини, так і для сім'ї в цілому. У той же час деякі діти зобразили себе великими і впевненими в собі.

Також на малюнках простежуються ознаки ворожості: розкинуті в сторони руки (29%) і пальці, які зображені як довгі палички (22%), свідчать про наявність агресивних елементів у сімейній ситуації. Більшість малюнків (80%) виконані чітко і яскраво, з детальними елементами, використовуючи кольорові олівці або фломастери. Деформовані фігури зустрічаються на 9% малюнків дітей. Можна зазначити, що у деяких сім'ях присутній фізичний контроль і вербальна агресія, оскільки малюнки включають елементи, які це підтверджують. Проте конкретна агресія до певного члена сім'ї не спостерігається.

Тільки 3% дітей не зобразили себе на малюнках, що може вказувати на їхнє відчуття відчуження, неповноцінності і непотрібності в сімейному середовищі.

Ми провели аналіз результатів малюнків за такими критеріями: 1) Виявлення занепокоєння дітей щодо ставлення дорослих до них. 2) Оцінка емоційної напруги і відстані. 3) Аналіз дискомфорту. 4) Визначення наявності ворожості до дорослого.

На основі цих показників було визначено рівні впливу сімейних відносин на дитину. Високий рівень дитячо-батьківських відносин відображається у малюнках, де дитина відчуває комфорт у сім'ї: всі члени сім'ї присутні, дитина є в центрі уваги, зображена з батьками в ошатному вигляді, кожна лінія детально викреслена, обличчя дорослих і дитини усміхаються, вони демонструють спокій у своїх позах та рухах. Цей рівень спостерігається у 22,1% дітей.

Середній рівень дитячо-батьківських відносин відображає відсутність деяких членів сім'ї, виражене занепокоєння дитини, яка зображена смутною та віддаленою від батьків. На малюнку можна помітити ознаки ворожості до дорослих через штрихування деталей та відсутність окремих частин тіла (руки, рот). Цей рівень виявлено у 34,8% дітей.

Низький рівень дитячо-батьківських відносин відображає наявність одного з батьків з предметом, що становить загрозу для дитини (наприклад, ремінь), виражене залякане обличчя дитини та відчуття емоційної напруги, використання темних фарб. Ознаки ворожості до батьків проявляються через зображення розведених рук, пальців, вискаленого рота тощо. Цей рівень спостерігається в 43,1% сімей.

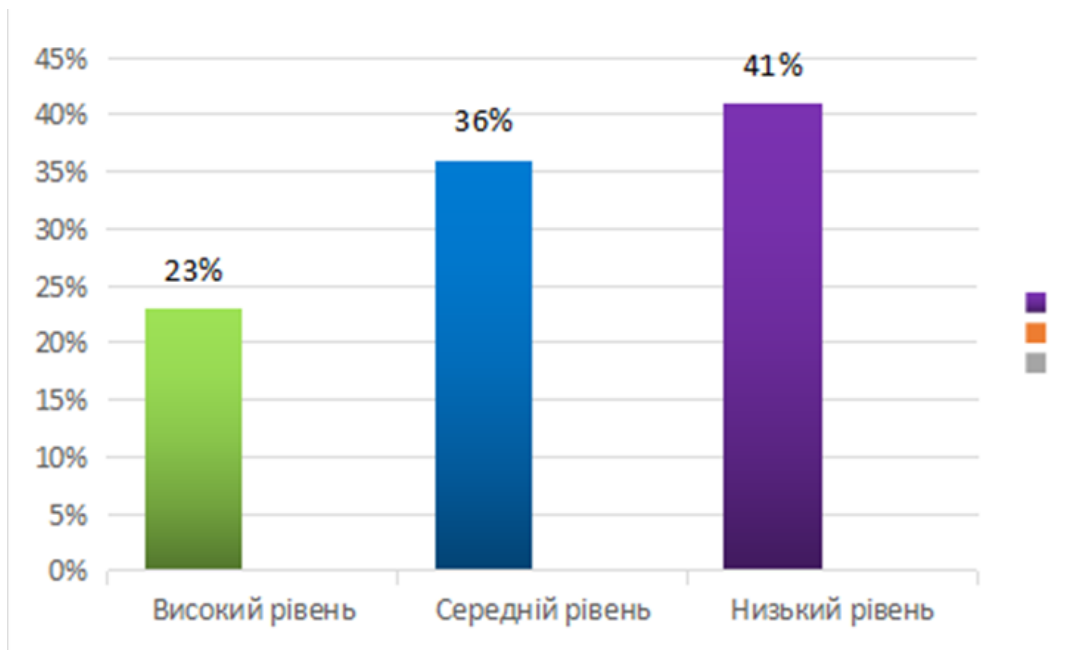

Рисунок 2.3 – Рівні дитячо-батьківських взаємовідносин

Аналізуючи результати даного тесту можна зробити висновки, що далеко не у всіх сім'ях панує комфортна атмосфера довірливих і позитивних дитячо-батьківських взаємовідносин. Зазвичай їм притаманний змінний характер.

За методикою Г. Осипової «Який Я?» отримані наступні результати, згідно яких, можна сказати, що у 20% дуже висока самооцінка, у 27% висока, 36% мають середню самооцінку і 17% низьку (рис. 2.4).

Діти із високою та середньою самооцінкою відчують себе успішними, життєрадісними, вони безпосередні у спілкуванні, спокійно відносяться до оточення, з повагою ставляться до себе і до інших, живуть у гармонії з собою, роблять помилки і вчаться на них, турбуються про своє фізичне та емоційне здоров'я. Вони не люблять з'ясовувати відносини та конфліктувати. Дитина з

високою самооцінкою відчуває себе як господар чи господиня своєї долі: впевнено, твердо знаючи чого прагне.

Діти із низькою та дуже низькою самооцінкою тривожні, сором'язливі, боязкі, впевнені в глибині душі, що мало чого варті, постійно потребують підтримки, бояться робити помилки, не вміють сприймати компліменти. У спілкуванні з іншими перш за все вони турбуються про те, яке справляють враження на інших. Низька самооцінка часто супроводжується страхом перед здійсненням помилок. Сумніваючись у можливості виконати те, чого від неї очікують інші, дитина зазвичай не робить взагалі нічого, чи відкладає дію на тривалий термін. Вона відмовляється прийняти рішення, оскільки вважає себе нездатною зробити «правильний» вибір.

Для дітей дошкільного віку є нормальним мати завищену самооцінку, це типова характеристика за цього віку.

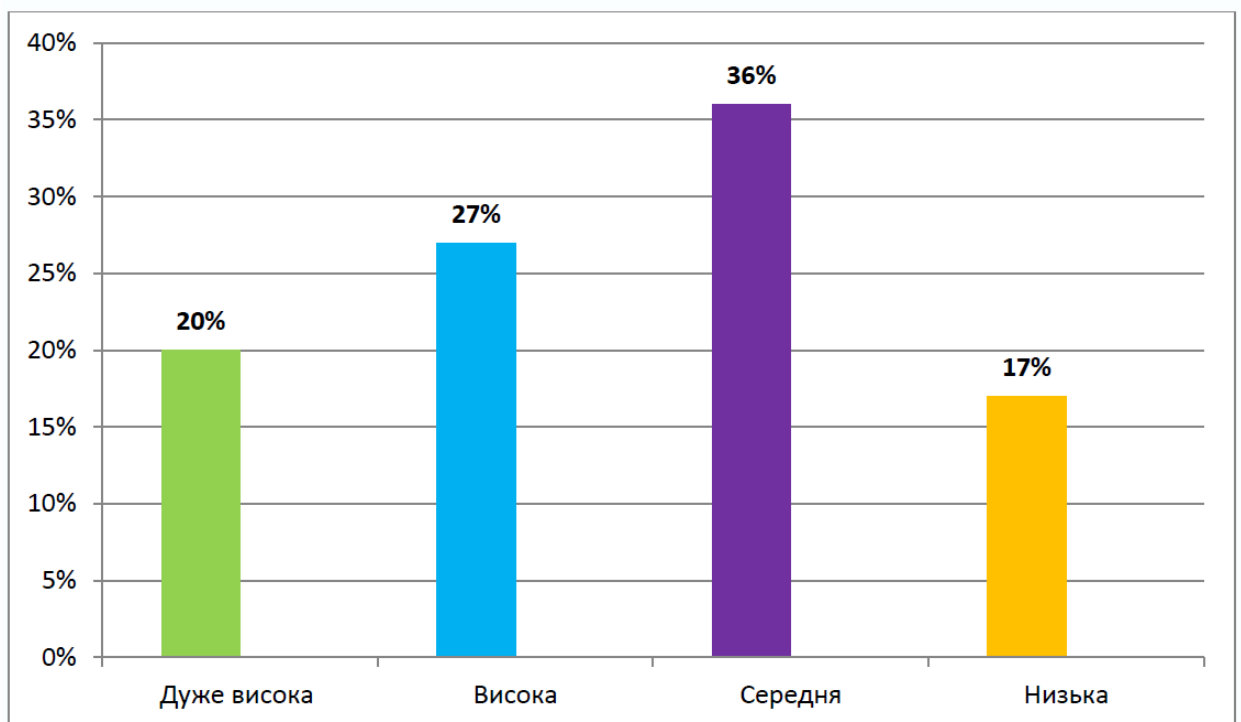

Рисунок 2.4 – Рівні самооцінки дітей дошкільного віку

Третина опитуваних дітей дошкільного віку мають високу (завищену) самооцінку (27%). Це є нормальним явищем для цього віку і свідчить про гармонійний розвиток особистості дитини дошкільного віку. Надмірно висока

самооцінка - свідчить про нереалістичне самосприйняття та нездатність оцінювати себе критично. Саме занадто висока самооцінка є небажаним явищем та повинна підлягати корекції.

Середню самооцінку мають 36% опитуваних. Низьку самооцінку мають 17% респондентів (рис. 2.4). З цими дітьми дошкільного віку потрібно проводити корекційну роботу для покращення самооцінки. Сумуючи завищену та занижену самооцінку, можна зробити висновок, що 63% дітей мають адекватну самооцінку, а 37% – неадекватну і потребують психокорекційних заходів.

2.2 Практичні рекомендації батькам щодо встановлення довірливих взаємин у сім'ї

Робота психолога з батьками являє собою комплексний процес, спрямований на надання психологічної підтримки, консультування та корекцію для покращення взаємодії між батьками та їхніми дітьми. Ця сфера діяльності передбачає не лише вирішення конкретних проблем, але й вплив на загальну динаміку сімейних відносин.

Основні завдання психолога у роботі з батьками полягають у створенні сприятливого психологічного клімату в родині, підвищенні навичок спілкування та виховання, розвитку емоційної підтримки для дітей. Просвітницька робота психолога з батьками полягає у наданні інформації та уявлення про психологічні аспекти виховання та розвитку дітей. Це може бути проведення лекцій, воркшопів, створення психологічних матеріалів для батьків.

Робота психолога з батьками орієнтована на вирішення конкретних проблем чи ситуацій, які виникають у сім'ї. Це включає індивідуальні консультації, спільні зустрічі, де обговорюються труднощі та шукаються шляхи вирішення. Заходи роботи з батьками мають на меті активізацію позитивних змін у спілкуванні та вихованні, адаптацію до нових життєвих

обставин, підвищення самооцінки та розвитку родинних цінностей. Організація роботи з батьками передбачає створення програм, які враховують індивідуальні потреби сімей, підтримку через онлайн-ресурси, а також розробку інтерактивних методик для залучення батьків.

Найпоширенішими формами роботи є:

- *Батьківські збори* - це традиційна форма роботи, яка дозволяє психологам інформувати батьків про актуальні теми, обговорювати проблемні питання та шукати шляхи їхнього вирішення.
- *Консультування* - це індивідуальна форма роботи, яка дозволяє психологу надати батькам конкретну допомогу у вирішенні конкретних проблем.
- *Тренінги* - це форма роботи, яка спрямована на розвиток у батьків певних навичок і умінь, необхідних для ефективної взаємодії з дітьми.
- *Майстер-класи* - це форма роботи, яка дозволяє батькам ознайомитися з новими методиками виховання та навчання дітей.
- *Анонси* - це форма роботи, яка дозволяє психологам інформувати батьків про майбутні заходи та пропозиції.

Робота психолога з батьками може здійснюватися в різних формах:

- *Просвітницька робота*: проведення батьківських зборів, лекцій, семінарів, тренінгів, консультацій з метою підвищення рівня психологічної грамотності батьків.
- *Консультування батьків*: надання індивідуальної або групової допомоги батькам у вирішенні конкретних проблем у вихованні та навчанні дітей.
- *Корекційна робота*: проведення групових занять з батьками з метою формування у них позитивних батьківських установок та навичок.
- *Взаємодія психолога з батьками*.

Міцні та довірливі стосунки між батьками та дітьми є основою для здорового емоційного та соціального розвитку дітей. Ці стосунки забезпечують

дітям відчуття безпеки, підтримки та любові, що є необхідними умовами для їхнього процвітання.

Існує багато досліджень, які підтверджують важливість довірливих стосунків у сім'ї, показують, що діти, які мають міцні стосунки з батьками, частіше мають здорову самооцінку, добре навчаються та розвивають здорові стосунки з іншими.

На основі теоретичного та емпіричного аналізу результатів нашого дослідження було розроблено ряд практичних рекомендацій для батьків щодо встановлення довірливих взаємин у сім'ї. Ці рекомендації включають:

Спілкування – основа міцного зв'язку:

- Відкритість: Діліться з дітьми своїми думками, почуттями та переживаннями, заохочуючи їх до того ж.
- Уважне слухання: Коли дитина говорить, приділяйте їй всю увагу, не перебиваючи, не осуджуючи та не критикуючи. Намагайтеся зрозуміти її точку зору.
- "Я"-повідомлення: У конфліктних ситуаціях використовуйте "я"-повідомлення, щоб висловити свої емоції, не звинувачуючи дитину. Наприклад, замість "Ти завжди розкидаєш свої речі!", скажіть "Я засмучуюся, коли бачу розкидані по кімнаті твої речі".

- Чесність: Діти цінують щирість, навіть якщо це не завжди приємні новини.

- Вибачення за помилки: Ніхто не ідеальний, і батьки також іноді помиляються. Важливо визнавати свої помилки та просити вибачення у дітей.

Повага до особистості дитини:

- Визнання індивідуальності: Діти мають право на власні думки, почуття та переконання. Поважайте їхню особистість, навіть якщо не завжди згодні з ними.

- Спільний час: Приділяйте час спілкуванню без телевізора, телефонів та інших гаджетів. Грайте з дітьми, читайте їм книги, ходіть на прогулянки.

- Сімейні традиції: Запровадьте сімейні традиції, які зміцнюють зв'язок між членами сім'ї та створюють відчуття єдності.
- Підтримка захоплень: Покажіть дітям, що ви зацікавлені в їхньому житті та підтримуєте їхні захоплення.
- Святкування успіхів: Радійте успіхам дітей, великим і маленьким. Це допоможе їм відчутися впевненими та цінними.

Довіра – основа міцних стосунків:

- Послідовність: Діти повинні знати, чого від них очікувати. Будьте послідовними у своїх правилах та очікуваннях.
- Виконання обіцянок: Якщо ви щось обіцяли дитині, обов'язково виконайте це. Недотримання обіцянок може підірвати довіру дитини до вас.
- Стримання слова: Якщо ви сказали дитині, що щось їй не можна, не дозволяйте їй робити це під тиском.
- Захист: Діти повинні відчувати себе в безпеці та захищеними з вами. Захищайте їх від фізичної та емоційної шкоди.
- Повага до конфіденційності: Не читайте особисті записи, не перевіряйте телефони та не підслуховуйте розмови дітей.

Позитивна дисципліна:

- Заохочення гарної поведінки: Замість того, щоб карати за погану поведінку, зосередьтеся на заохоченні гарної. Використовуйте похвалу, нагороди та інші позитивні підкріплення.
- Чіткі правила та очікування: Діти повинні знати, чого від них очікують і які наслідки матимуть їхні дії.
- Справедливість: Будьте справедливими та послідовними у своїх дисциплінарних діях.
- Пояснення: Пояснюйте дітям, чому ви їх караєте і чому це важливо.
- Допомога у виправленні помилок: Замість того, щоб просто карати за помилки, допоможіть дітям зрозуміти, як їх виправити та зробити правильний вибір.

Подібні до вищезазначених рекомендацій щодо встановлення довірливих стосунків у сім'ї описували як теоретики, так і практики, зокрема: Адель Фабер та Елейн Мазліш у своїй книзі "Як говорити з дітьми так, щоб вони слухали, а слухати так, щоб вони говорили" (How to Talk So Kids Will Listen & Listen So Kids Will Talk). Ця книга описує метод спілкування "Спілкування з розумінням", який допомагає батькам налагодити зв'язок з дітьми та створити атмосферу довіри та поваги. Джон Готтман у своїй книзі "Сім принципів успішного шлюбу" (The Seven Principles for Making Marriage Work) зосередив увагу на стосунках між чоловіком і дружиною, багато принципів, описаних у ній, також можна застосувати до стосунків між батьками та дітьми. Хаїм Гінотт у книзі "Діти як люди" (Between Parent & Child) підкреслює важливість поваги до дітей та пропонує батькам методи виховання, засновані на любові та розумінні. Джейн Нельсон у книзі "Позитивна дисципліна" (Positive Discipline) описує методи дисципліни, які допомагають батькам навчати дітей без використання покарань. Вірджинія Сатир у книзі: "Як спілкуватися з сім'єю" (The Family: Communication, Conflict & Change) досліджує динаміку сімейних стосунків та пропонує методи покращення спілкування та вирішення конфліктів.

Це лише декілька прикладів авторів, які описували подібні рекомендації. Існує багато інших ресурсів, які можуть бути корисними для батьків, які прагнуть встановити довірливі стосунки з дітьми.

Важливо зазначити, що не існує єдиного підходу до виховання дітей, який би підходив усім. Батьки повинні знайти те, що найкраще підходить для їхніх дітей та їхньої сім'ї.

Варто зазначити українські джерела з інформацією про встановлення довірливих стосунків у сім'ї:

1. Онлайн-ресурси:

- Сайт Національного інституту виховання та освіти ім. І.Я. Корпака: <https://isuo.org/> Цей сайт пропонує широкий спектр ресурсів для батьків, у тому числі статті про виховання дітей, поради психологів та онлайн-курси.

- Сайт "Розвиток дитини": <https://childdevelop.com.ua/> На цьому сайті ви знайдете статті про психологію дитини, поради щодо виховання та розвитку дітей, а також форум, де можна поспілкуватися з іншими батьками.

- Сайт "Сімейний психолог": <https://holdyou.net/page/family-psychologist> Цей сайт пропонує статті та консультації з питань сімейних стосунків, виховання дітей та особистісного розвитку.

2. Книги:

- "Як виховати щасливу дитину" Лариси Суркової: Ця книга описує принципи виховання, які допомагають створити міцні та довірливі стосунки між батьками та дітьми.

- "Спілкування з дитиною. Як налагодити контакт?" Світлани Романової: Ця книга дає практичні поради щодо того, як спілкуватися з дітьми різного віку, щоб вони вас слухали та розуміли.

- "Виховання без крику та покарань" Людмили Петранівської: Ця книга пропонує альтернативні методи виховання, які ґрунтуються на повазі та розумінні дитини.

3. Організації:

- Всеукраїнська громадська організація "Світ сім'ї": <https://www.facebook.com/svitdlyavsih/> Ця організація проводить тренінги та семінари для батьків з питань виховання дітей, а також пропонує психологічну допомогу сім'ям.

- Центр психосоціальної реабілітації дітей та молоді: <https://www.kmu.gov.ua/npas/4357066> Цей центр надає психологічну допомогу дітям та сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах.

- Національна дитяча гаряча лінія: 116 111 Ця цілодобова безкоштовна лінія пропонує психологічну підтримку дітям та батькам.

Окрім вищезазначених авторів, сайтів батькам також може бути корисно відвідувати курси батьківства. На багатьох курсах батьківства навчають навичкам спілкування, дисципліни та вирішення конфліктів. Приєднатися до групи підтримки для батьків: групи підтримки можуть бути чудовим місцем, де

можна поділитися своїм досвідом та отримати поради від інших батьків. Звернутися за професійною допомогою: якщо у батьків виникають труднощі у вихованні дітей, вони можуть звернутися за професійною допомогою до психолога або консультанта.

Висновки до розділу.

У другому розділі було проведено емпіричне дослідження психологічних особливостей виховання батьками дітей дошкільного віку. Для дослідження використовувалися різноманітні методи, зокрема опитувальники, проєктивні методики та спостереження. Результати дослідження показали різні рівні дитячо-батьківських відносин, від високого до низького. Високий рівень характеризувався наявністю довірливих і теплих стосунків, тоді як низький рівень вказував на наявність емоційної напруги та конфліктів. Було виявлено, що позитивне ставлення до дитини сприяє її високій самооцінці та кращій соціальній адаптації. Водночас, негативне ставлення і відсутність емоційного контакту з батьками призводять до проблем у поведінці та розвитку дитини. На основі отриманих даних було розроблено практичні рекомендації для батьків, спрямовані на встановлення довірливих взаємин у сім'ї. Рекомендації включають активне слухання, проведення спільного часу, послідовність у вихованні та позитивне підкріплення. Таким чином, дослідження підкреслило важливість емоційної підтримки батьків для гармонійного розвитку дитини дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

1. Здійснений теоретичний аналіз аспектів виховання батьками дітей дошкільного віку дозволяє зробити кілька важливих висновків щодо ролі сім'ї як чинника розвитку особистості дитини. По-перше, сім'я є основним середовищем соціалізації дитини, де формуються базові уявлення про світ, моральні цінності, норми поведінки та моделі взаємодії з іншими людьми. Батьки, через свої виховні практики, є головними агентами цього процесу, їхні методи виховання та емоційне ставлення до дитини значно впливають на її психологічний розвиток.

Зрештою, врахування індивідуальних особливостей дитини, її потреб та схильностей, а також створення сприятливого емоційного клімату в сім'ї є ключовими аспектами успішного виховання. Таким чином, сім'я дійсно виступає як вирішальний чинник розвитку особистості дитини дошкільного віку, а батьки мають відповідальну роль у формуванні її психологічного благополуччя та майбутнього соціального функціонування.

2. Вивчення впливу сімейних ролей та співпраці батьків і вихователів дитячих садочків на виховання дітей дошкільного віку виявило кілька ключових аспектів. Перш за все, сімейні ролі відіграють важливу роль у формуванні емоційного клімату в сім'ї та психологічного розвитку дитини. Зокрема, роль батька впливає на розвиток у дитини почуття безпеки, самостійності та соціальних навичок. Роль матері забезпечує емоційну підтримку, розвиток емпатії та базове довір'я до світу. Взаємодія між батьками створює стабільне та передбачуване середовище, важливе для гармонійного розвитку дитини.

Ефективна співпраця між батьками і вихователями дитячих садочків також має значення. Спільні зусилля батьків і вихователів забезпечують єдиний підхід до виховання, що гарантує послідовність у навчально-виховному процесі. Комунікація між батьками та вихователями необхідна для обміну інформацією про потреби, інтереси та особливості кожної дитини, що дозволяє адаптувати

методи виховання. Спільні заходи та зустрічі зміцнюють взаємодію між батьками і вихователями, формують довіру та взаємоповагу, а також забезпечують підтримку батьків у реалізації виховних завдань.

Узгоджені зусилля сім'ї та вихователів сприяють всебічному розвитку дитини дошкільного віку. Важливість сімейних ролей та ефективна співпраця підкреслюють необхідність комплексного підходу до формування здорового та гармонійного особистісного розвитку дитини.

3. В ході емпіричного дослідження було вивчено характер ставлення батьків до своїх дітей, міжособистісні стосунки у сім'ї та рівень самооцінки дітей дошкільного віку. Результати показали, що ставлення батьків значно впливає на емоційний стан і психологічний розвиток дитини. Відкриті та підтримуючі стосунки сприяють формуванню позитивної самооцінки у дітей, тоді як конфлікти та відсутність емоційної підтримки з боку батьків можуть призводити до низької самооцінки та проблем у соціальній адаптації.

Міжособистісні стосунки у сім'ї також відіграють ключову роль у формуванні поведінкових моделей і соціальних навичок дітей. Гармонійні взаємини між членами сім'ї сприяють розвитку у дітей почуття безпеки та впевненості, тоді як напружені стосунки можуть впливати на рівень самооцінки. Важливим є те, що рівень самооцінки дітей значною мірою залежить від їхнього сприйняття ставлення батьків та якості взаємодії у сімейному середовищі.

Таким чином, для забезпечення гармонійного розвитку дітей дошкільного віку необхідно звертати увагу на характер батьківського ставлення, підтримку здорових міжособистісних стосунків у сім'ї та сприяти формуванню позитивної самооцінки у дітей.

4. У процесі дослідження було розроблено практичні рекомендації для батьків щодо встановлення довірливих взаємин у сім'ї. Ці рекомендації спрямовані на зміцнення емоційного зв'язку між батьками та дітьми, що є важливою умовою для гармонійного розвитку дитини.

Таким чином, розроблені практичні рекомендації сприяють створенню довірливих взаємин у сім'ї, що є важливою умовою для гармонійного розвитку дитини.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Берегова Н., Федорчук П. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2020. Випуск 6. С. 10–15.
2. Венгер, А.Л.. Сімейні ролі у сучасному світі: особливості, проблеми та перспективи. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. 2008 Вип. 2 (17), с. 165-169.
3. Гаркуша І. В. Проблема батьківсько-дитячих стосунків у психології. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Психологічні науки»*: зб. наук. праць / Голов. ред. О. Є. Блинова. – Херсон: Херсонський державний університет, 2016. Вип. № 1. [Том 2]. С. 12-16.
4. Гріньова О.М., Терещенко Л.А. Дитяча психодіагностика: навчально-методичний посібник. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. 227 с.
5. Діагностика здібностей дітей / І. М. Біла // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. К: «Срібна хвиля», 2013. Т. VI: Психологія розвитку дошкільника. Вип 13. С.16-34.
6. Дитина в сім'ї. *Дитячий садок*. Бібліотека. К., 2005.
7. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія .Навч.посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
8. Душка А. Л. Дитячо-батьківські відносини як фактор успішного розвитку дитини. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. КД Ушинського*. 2011. № 11-12. С. 262-271.
9. Д'якова І. Г. Професійна пригодність психолога до корекційної роботи з батьками дитини дошкільного віку для правильного формування батьківсько-дитячих стосунків як чинника соціалізації особистості. Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (11-12 квітня 2019 р.). Хмельницький, 2019. С. 44-45.
10. Д'якова І. Г. Вплив дитячо-батьківських відносин на процес

соціалізації дошкільника *Науковий пошук молодих дослідників (педагогічні науки): Збірник наукових праць студентів. Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. Старобільськ, 2019. № 3. Ч. 1. – С. 99-109.*

11. Калька Н.М., Васільєва О.В. Психологічні особливості деструктивного впливу сім'ї на соціалізацію дитини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. №1, 2014. -с.21-31.*

12. Карпова Д.Є. Психологічні умови формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді: дис. д-ра філософії: 053. Хмельницький, 2021. 218 с.

13. Конспект лекцій до дисципліни “Діагностика психічного розвитку дітей з практикумом” для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта, додаткової спеціальності 053 Психологія. Одеса, 2021.

14. Корнієнко, Т. Сімейна рольова структура та її функції у розвитку особистості. *Науковий вісник Національного університету палати. 2019. Т. 20, № 3. С. 23-28.*

15. Косарева О. І. Педагогічні умови формування гармонійних взаємин батьків з дітьми старшого дошкільного віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук. за спеціальністю: 13.00.08 – дошкільна педагогіка. Ін-тут проблем виховання АПН України.: К., 2006. 16 с.

16. Лактіонова Г. М. Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини. К.: Наук. світ, 2002. 45 с.

17. Максимова Н, Порох Л. Позитивний клімат у сім'ї як запорука успішного формування особистості дитини. *Рідна школа, №3. 2013. с. 44-49.*

18. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування: навч. посіб. К . : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 304 с.

19. Повалій Л. В. Специфіка батьківсько-дитячих взаємин у сучасній сім'ї. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. Вип. 16. Кн. 1. С. 233-240.*

20. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навч. посіб. Київ, Академвидав, 2007. 230 с.

21. Поніманська Т. І. Теоретико-методичні засади гуманістичного виховання дітей дошкільного віку Рівне: РДГУ, 2006. 364 с.
22. Погляди на роль сім'ї у формуванні особистості дитини дошкільного віку. *Освітній портал "Педагогічна преса"*. 20 с.
23. Психологія молодої сім'ї / М. І. Мушкевич та ін. Луцьк, 2018. 235 с.
24. Потапчук Є.М., Карпова Д.Є. Моделі поведінки подружжя в реалізації основних сімейних функцій. Науковий журнал "Габітус" Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій. 2021. №21. с. 268-274.
25. Потапчук Н.Д., Карпова Д.Є. Вплив батьківської сім'ї на формування дитини як майбутнього сім'янина: Габітус: науковий журнал з соціології та психології. Одеса, 2023. Вип. №45. с. 254-258.
26. Співпраця дошкільного навчального закладу з родинами вихованців - запорука успіху у вихованні дошкільнят. URL: http://blog-dnz12.blogspot.com/p/blog-page_6716.html.
27. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч. посіб. / О. А. Столярчук. – Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. – 136 с.
28. Токарева Л. Сім'я як простір виховання дошкільника. Дошкільна освіта. 2010. № 2. С. 89–94.
29. Федоришин Г. М. Психологічні проблеми сімейного виховання: навчальний посібник / Г. М. Федоришин. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. — 224 с.
30. Фролова Л. Б. Корекція дитячо-батьківських відносин як соціально-психологічного чинника успішності процесу соціальної адаптації молодших школярів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Психологічні науки»: зб. наук. Праць. Херсон: Херсонський державний університет, 2018. Вип. № 4. [Том 2]. С. 223-227.
31. Хлопоніна Н. Вплив рольових очікувань подружжя на характер сімейного спілкування : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. 247 с.
32. Черниш Г.А. Роль сім'ї у вихованні дитини. Лозова . 2020.

33. Чорна Ганна. Педагогічні засади формування уявлень про професії у дітей дошкільного віку.// *Viae Educationis: Studies of Education and Didactics* • 2022, Vol. 1, No. 2
34. Шевченко О.А . Значення гри для розвитку дитини. Збірник наукових праць. 2015. Вип.V. с.99-102.
35. Шелестова Л.В. Методи діагностики креативності дошкільників у сучасному дошкільному навчальному закладі. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. № 11 (30) . 11. 2014.
36. Яблонська Т. М. Дитячо-батьківські взаємини як чинник розвитку ідентичності дитини / Т. М. Яблонська // *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України*, 2015. – С. 589-598.
37. Benjamin L. S. Structural analysis of social behavior // *Psychological review*. – 1974. – V. 81.
38. *Educational Psychology: Effective Teaching, Effective Learning* / [S. N. Elliot, T. R. Kratochwill, J.L.Cook, J.F.Travers]. – [3 d ed.]. – Boston : Mc Graw – Hill, 2000. – 631 p.
39. Myers David G. *Social Psychology* / David G. Myers. – [6 th ed.]. – Boston : Mc Graw – Hill College, 1999. – 737 p.